

Η προστασία του κλίματος και της βιοποικιλότητας: Δύο όψεις του ίδιου νομίσματος

Γιώργος Μπάλιας

Δικηγόρος, Av. Καθηγητής, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Par In Parem Non-Habet Imperium

I. Εισαγωγή

Στην επιστήμη είναι κοινός τόπος ότι η κλιματική κρίση και η κρίση βιοποικιλότητας αλληλοεμπλέκονται¹. Η υποβάθμιση ή καταστροφή των φυσικών οικοσυστημάτων εντείνεται διαρκώς, λαμβάνοντας ακόμη και μη αναστρέψιμο χαρακτήρα, η δε κλιματική κρίση προβάλλει, περισσότερο από ποτέ, επικίνδυνα απειλητική για τις τωρινές και για τις επόμενες γενιές². Επίσης, είναι κοινός τόπος η εκτίμηση ότι η βιοποικιλότητα και το κλίμα συνδέονται μεταξύ τους αιτιωδώς, η δε νομοθεσία και στους δύο αυτούς τομείς είναι εκτεταμένη σε εθνικό, υπερεθνικό και διεθνές επίπεδο³. Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι “Η εξασφάλιση οικοσυστημάτων πλούσιων σε βιοποικιλότητα και η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής συνδέονται εγγενώς. Η φύση και οι λύσεις που βασίζονται στη φύση, όπως τα φυσικά αποθέματα άνθρακα και οι φυσικές καταβόθρες άνθρακα, είναι θεμελιώδους σημασίας για την καταπολέμηση της κλιματικής κρίσης. Ταυτόχρονα, η κλιματική κρίση αποτελεί ήδη παράγοντα αλλαγής των χερσαίων και θαλάσσιων οικοσυστημάτων, η δε Ένωση χρειάζεται να

προετοιμαστεί για την αυξανόμενη ένταση, συχνότητα και ευρύτητα των επιπτώσεών της”⁴.

Αν και η κρίση βιοποικιλότητας και η κλιματική κρίση είναι άρρηκτα συνδεδεμένες, εντούτοις έχουν διαφορετική αντιμετώπιση στο δίκαιο και στις πολιτικές και, επιπλέον, προσλαμβάνονται διαφορετικά από τους πολίτες. Οι διασκέψεις για το κλίμα τυγχάνουν ευρείας δημοσιότητας σε σχέση με τις διασκέψεις για τη βιοποικιλότητα, η δε νομοθεσία για την κλιματική αλλαγή επιδεικνύει λιγότερη προσοχή για τη βιοποικιλότητα σε σχέση με την αντίστοιχη προσοχή για την κλιματική αλλαγή που επιδεικνύει η νομοθεσία για τη βιοποικιλότητα⁵.

Μία ειδικότερη έκφανση της διαφορετικής αντιμετώπισης, από το δίκαιο, της κρίσης της βιοποικιλότητας και της κλιματικής κρίσης είναι η παρατηρούμενη ένταση (που μπορεί να οδηγήσει σε ασυμβατότητα) μεταξύ αφενός μεν της ανάπτυξης Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) ως μέσου προστασίας του κλίματος αφετέρου δε της προστασίας της φύσης⁶. Η ως άνω ένταση εντοπίζεται κυρίως στο ζήτημα του χώρου εγκατάστασης των ΑΠΕ –κυρίως της αιολικής ενέργειας– εξ αιτίας των ενδεχόμενων αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεών τους στον εν λόγω χώρο⁷. Μάλιστα δε η εν λόγω

1. Βλ., ενδεικτικά, See, e.g. H.O. Pörtner et al., ‘Overcoming the coupled climate and biodiversity crises and their societal impacts’, *Science*, 2023 (380/eabl4881).

2. Βλ., ενδεικτικά, *IPBES 2019. Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. World Economic Forum. 2021. The global risks report 2021. Secretariat of the CBD, Global Biodiversity Outlook 5 (Secretariat of the CBD 2020) 100; Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), ‘Summary for Policymakers’ in PR Shukla et al (eds), *Climate Change and Land: An IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, and Greenhouse Gas Fluxes in Terrestrial Ecosystems (IPCC 2019). IPCC Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate (IPCC 2019)*.*

3. An Cliquet, “LINKAGES BETWEEN BIODIVERSITY AND CLIMATE CHANGE: Twin Crises Need Twin Solutions” in E. Coccio et al., (eds) *Rethinking Environmental Law*, INTERSENTIA, 2024, 9-40, ιδίως, 17.

4. Κανονισμός 2024/1991, για την αποκατάσταση της φύσης, αιτιολογική σκέψη αριθμ. 16.

5. J. Verschuuren, ‘Regime interlinkages: examining the connections between transnational climate change and biodiversity law’ in V. Heyvaert and L.-A. Duvic-Paoli (eds.), *Research Handbook on Transnational Environmental Law*, Edward Elgar, 2020, 195.

6. O. Woolley, “Climate Law and Environmental Law: Is Conflict between Them Inevitable?”, in Zahar A. and Mayer B. (eds.), *Debating Climate Law*, Cambridge University Press, 2021, 398–411. A. Gasparatos et al., “Renewable Energy and Biodiversity: Implications for Transitioning to a Green Economy”, in *Renew. Sustain. Energy Rev.*, 2017, 70, 161. C. Hilson, “It’s All About Climate Change, Stupid! Exploring the Relationship Between Environmental Law and Climate Law”, *Journal of Environmental Law*, 2013, 25, 359. A.L.R. Jackson, “Renewable Energy vs. Biodiversity: Policy Conflicts and the Future of Nature Conservation”, *Global Environ. Change*, 2011, 21, 1195.

7. Uma Outka, “Renewable Energy Siting for the Critical Decade”, *Kansas Law Review*, [69 2021], 857-887. EC, “Guidance

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

ένταση λαμβάνει μεγαλύτερες διαστάσεις με την εφαρμογή της νομοθεσίας που θεσπίστηκε στο πλαίσιο του REPowerEU Plan, κοινό στοιχείο της οποίας είναι η όσο το δυνατόν ταχύτερη εγκατάσταση ΑΠΕ μέσω της απλοποίησης και της χρονικής σύμπτωσης της διαδικασίας έγκρισης άδειας.

Η δομή της παρούσας μελέτης έχει ως εξής: στο κεφάλαιο II θα αναφερθούμε στη διασύνδεση της βιοποικιλότητας και του κλίματος και στην αμοιβαία ενίσχυση της καλής κατάστασης στην οποία πρέπει να βρίσκονται. Το κεφάλαιο III είναι αφιερωμένο στη βασική νομοθεσία της ΕΕ σχετικά με το κλίμα και, ιδίως, στα νομοθετικά μέτρα για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και για την προσαρμογή στις επιπτώσεις της. Επίσης, θα υπάρξει αναφορά στην επίτευξη των στόχων της νομοθεσίας για την προστασία του κλίματος, όπως επίσης σε παραλείψεις και εσφαλμένες εφαρμογές της, οι οποίες μάλιστα οδήγησαν σε δίκες (κλιματικές δίκες). Στο κεφάλαιο IV θα επικεντρωθούμε στις αρνητικές επιπτώσεις στη φύση των νομοθετικών μέτρων σχετικά με το κλίμα και στο κεφάλαιο V θα γίνει αναφορά στο δίκαιο της ΕΕ για την προστασία της φύσης και της βιοποικιλότητας⁸.

II. Το κλίμα και η βιοποικιλότητα: Διασύνδεση και αμοιβαία ενίσχυση των λειτουργιών τους

Όπως τονίστηκε ήδη, η κλιματική κρίση και οι επιπτώσεις της στη βιοποικιλότητα έχουν αποτελέσει προ πολλού αντικείμενο της επιστημονικής συζήτησης. Έχει υπολογιστεί ότι ένα εκατομμύριο είδη, κατά προσέγγιση, διατρέχουν κίνδυνο εξαφάνισης, με την κλιματική αλλαγή να αποτελεί ένα από τους βασικούς παράγοντες⁹. Ειδικότερα, φυσικά φαινόμενα ως αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής, όπως η αύξηση της θερμοκρασίας στη στεριά και στη θάλασσα, το λιώσιμο των πάγων και των παγετώνων, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, περισσότερα ακραία καιρικά φαινόμενα κ.λπ., επιδρούν αρνητικά στους οικοτόπους και στα είδη καθώς

αλλάζουν την κατανομή των ειδών, τη φαινολογία, τη δυναμική του πληθυσμού τους, όπως επίσης τη δομή και τη λειτουργία των οικοσυστημάτων και τους χρόνους των οικολογικών διαδικασιών¹⁰. Οι παραπάνω αρνητικές επιπτώσεις στη βιοποικιλότητα θα ενταθούν καθώς το κλίμα θα συνεχίζει να αλλάζει. Ακόμη και αν η μέση θερμοκρασία του πλανήτη περιοριστεί μεταξύ 1.5 και 2.0 °C, ενδέχεται να υπάρξουν σημαντικές μειώσεις στις κατανομές πολλών ειδών και σημαντικές απειλές για την επιβίωση τρωτών ειδών¹¹. Κατά συνέπεια, αν και τα μέτρα μετριασμού είναι απολύτως αναγκαία για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας, απαιτείται, επιπλέον, η λήψη μέτρων προσαρμογής ώστε να προστατευθούν όσο το δυνατόν περισσότερα είδη πανίδας και χλωρίδας¹².

Ενώ οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στα είδη και στους οικοτόπους, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι πολύ σημαντικές δεν θα πρέπει να υποτιμάται ο σημαντικός ρόλος της βιοποικιλότητας στον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής. Με άλλες λέξεις, η βιοποικιλότητα αποτελεί σημαντική φυσική κλιματική λύση για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής. Οι φυσικές κλιματικές λύσεις όπως είναι η διατήρηση τοπίων, η προστασία και αποκατάσταση δασών και δασικών εκτάσεων, υγροτόπων και άλλων φυσικών περιοχών, μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου (ΑτΘ) με το να δεσμεύουν τον άνθρακα. Ειδικότερα, τα δάση επιδρούν στο μετριασμό της κλιματικής αλλαγής και στην προσαρμογή σε αυτή καθώς μειώνουν τη συγκέντρωση ΑτΘ στην ατμόσφαιρα (διοξείδιο του άνθρακα, οξείδια του αζώτου, μεθάνιο και όζον) κατά 2 δις τόνους ετήσια σε πλανητική κλίμακα. Το ίδιο συμβαίνει με τους υγρότοπους και τις χορτολιβαδικές εκτάσεις¹³. Ωστόσο, παρά τον κρίσιμο ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν στον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής οι παραπάνω εκτάσεις, εν τούτοις η προστασία τους δεν είναι αυτή που χρειάζεται καθώς παρθένα τοπία μετατρέπονται σε γεωργικές εκτάσεις ή περιοχές ανάπτυξης έργων με αποτέλεσμα να μειώνεται η δυνατότητα να λειτουργούν ως φυσικές καταβόθρες. Κατά συνέπεια, η προστασία και η διατήρηση της βιοποικιλότητας

document on wind energy developments and EU nature legislation", 2020. Το ζήτημα του τύπου εγκατάστασης των ΑΠΕ αποτέλεσε αντικείμενο πολλών δικών εθνικών δικαστηρίων. Επίσης, υπάρχει και σχετική νομολογία του ΔΕΕ. Βλ., ενδεικτικά, C-727/17, *ECO-WIND Construction*, ECLI:EU:C:2020:393. C-2/10, *Azienda Agro-Zootecnica Franchini e Eolica di Altamura*, EU:C:2011:502. C-244/05, *Bund Naturschutz in Bayern e a.*, ECLI:EU:C:2006:579.

8. Μια κεντρική προκείμενη της παρούσας μελέτης είναι ότι η βιοποικιλότητα αποτελεί αυταξία και ως εκ τούτου χρήζει προστασίας. Για την εν λόγω προκείμενη υπάρχει εκτεταμένη επιστημονική βιβλιογραφία. Βλ., ενδεικτικά, R. B. Primack, *ESSENTIALS OF CONSERVATION BIOLOGY* 71–130 (6th ed. 2014).

9. Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services* (IPBES 2019) <https://ipbes.net/global-assessment>

10. IPBES 2019, paras 2.2.5.3.2, 2.2.6.2. IPBES-IPCC, *Biodiversity and Climate Change*, Workshop Report, 2021, Synopsis.

11. INTERGOVERNMENTAL SCI.-POLICY PLATFORM ON BIODIVERSITY AND ECOSYSTEM SERVS., SUMMARY FOR POLICY-MAKERS OF THE GLOBAL ASSESSMENT REPORT ON BIODIVERSITY AND ECOSYSTEM SERVICES 16 (2019).

12. Βλ., ενδεικτικά, K. Robbins, "The Biodiversity Paradigm Shift: Adapting the Endangered Species Act to Climate Change", *Fordham Environmental Law Review* 2015 27(1), 73-75.

13. S. Sama, "Strengthening the role of forests in climate change mitigation through the EU forest law enforcement, governance and trade action plan", *Journal of Environmental Law & Policy*, December 2021, 2.

(είδη και φυσικοί οικότοποι) λειτουργούν ως φυσικές κλιματικές λύσεις¹⁴.

Τέλος, ο ΟΗΕ, όπως αναφέρθηκε ήδη, υπογραμμίζει ότι η σημαντική μείωση της βιοποικιλότητας σχετίζεται με την κλιματική αλλαγή, η αντιμετώπιση δε της τελευταίας απαιτεί, η βιοποικιλότητα τόσο σε επίπεδο ειδών όσο και σε επίπεδο ενδιαιτημάτων να παραμένει σε ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης¹⁵. Επίσης, επισημαίνεται ότι “το 50% περίπου των ειδών για τα οποία υπήρξε συνολική μελέτη, κινήθηκαν προς τον αρκτικό πόλο ή προς περιοχές σε μεγαλύτερο υψόμετρο”¹⁶. Επίσης, υπάρχουν εκατοντάδες παραδείγματα ειδών που εξαφανίστηκαν από συγκεκριμένες τοποθεσίες εξ αιτίας αύξησης των υψηλών θερμοκρασιών και άλλων επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής¹⁷. Τρία είδη έχουν ήδη εξαφανιστεί εξ αιτίας της κλιματικής αλλαγής, αν και είναι πιθανό ότι πολύ περισσότερες πρόσφατες εξαφανίσεις είχαν ως αιτία, κατά ένα σημαντικό μέρος, την κλιματική αλλαγή¹⁸. Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής θα είναι πιο σοβαρές σε οικοσυστήματα όπως οι κοραλλιογενείς ύφαλοι, τα υποθαλάσσια δάση, οι παράκτιοι υγρότοποι, τα δάση και τα οικοσυστήματα σε μεγάλα υψόμετρα¹⁹. Εν όψει των ως άνω προκλήσεων, η σύνδεση μεταξύ της βιοποικιλότητας και της κλιματικής αλλαγής καταλαμβάνει σημαντική θέση στο στρατηγικό σχέδιο για το 2011-2020 του ΟΗΕ συμπεριλαμβανομένων των στόχων Aichi²⁰. Η εν λόγω σύνδεση ενισχύθηκε περαιτέρω με τις ρυθμίσεις της σύμβασης KUNMING-MONTREAL²¹. Στη σύμβαση περιλαμβάνεται ο Στόχος 8 ο οποίος συνίσταται στη μείωση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στη βιοποικιλότητα και στην ενίσχυσή της μέσω δράσεων

μετριασμού και προσαρμογής, συμπεριλαμβανομένων των λύσεων που στηρίζονται στη φύση και στα οικοσυστήματα.

III. Βασική νομοθεσία της ΕΕ για την προστασία του κλίματος και τα προβλήματα της εφαρμογής της

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας²² υιοθετήθηκαν μέχρι σήμερα 162 νομοθετικές πράξεις. Κοινός στόχος τους είναι η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, όπως επίσης και η ενεργειακή ανεξαρτητοποίηση της ΕΕ, κυρίως από τη Ρωσία. Αυτό οφείλεται, εκτός των άλλων, στο ότι η Ευρώπη είναι η ταχύτερα θερμαινόμενη ήπειρος. Μεταξύ των ως άνω νομοθετικών πράξεων, μερικές θεωρούνται εξαιρετικά σημαντικές. Πρόκειται καταρχάς για τον κανονισμό 2021/2019, γνωστός πλέον ως ο Ευρωπαϊκός Κλιματικός Νόμος (ΕΚΝ)²³. Ο εν λόγω κανονισμός καθιστά νομικά δεσμευτικούς τους στόχους της ΕΕ για κλιματική ουδετερότητα έως το 2050 και για μείωση των εκπομπών ΑτΘ. Ο ΕΚΝ από κοινού με τον κανονισμό 2018/1999 για την κλιματική διακυβέρνηση²⁴ δημιουργούν ένα κανονιστικό πλαίσιο για την εφαρμογή και περαιτέρω ανάπτυξη της κλιματικής πολιτικής στην ΕΕ με σκοπό την επίτευξη των μεσο - και μακροπρόθεσμων κλιματικών στόχων. Ειδικότερα, ο μεν ΕΚΝ κινείται στο επίπεδο της ΕΕ και θεσπίζει υποχρεώσεις κυρίως στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ο δε κανονισμός για την κλιματική διακυβέρνηση επιβάλλει υποχρεώσεις στα κράτη μέλη (ΚΜ), όπως είναι η υποχρέωση των ΚΜ να υποβάλουν τα μεσοπρόθεσμα εθνικά σχέδια για την ενέργεια και το κλίμα (ΕΣΕΚ) κάθε 10 χρόνια και τις μακροπρόθεσμες στρατηγικές για τα επόμενα 30 χρόνια (άρθρα 3 και 15)²⁵.

Περαιτέρω, ο κανονισμός 2021/241 για το μηχανισμό ανάκαμψης και ανθεκτικότητας²⁶, αποτελεί το βασικό χρηματοδοτικό εργαλείο της ΕΕ προς τα ΚΜ για την υλοποίηση των δράσεων των ΚΜ σχετικά με την ενέργεια και το κλίμα στα πλαίσια των ΕΣΕΚ. Ο κανονισμός 2020/852 για τη

14. M. Landa, “Species protection as natural climate solution”, *Environmental Law Reporter*, 50 (2020), 10498.

15. IPBES 2019. Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services.

16. Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC], *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability* 9 (2022) [hereinafter IPCC Report], https://report.ipcc.ch/ar6/wg2/IPCC_AR6_WGII_FullReport.pdf

17. IPCC Report, ό.π., 9.

18. Ibid. σ. 200-01 (όπου περιγράφονται τρία παραδείγματα εξαφανίσεων ειδών που οφείλονται στην κλιματική αλλαγή. Τονίζεται επίσης ότι η αλληλόδραση της κλιματικής αλλαγής με την μυκητιακή ασθένεια θεωρείται ότι έχει οδηγήσει στην εξαφάνιση ενός σημαντικού αριθμού αμφίβιων ειδών).

19. IPBES Global Assessment, ό.π., 8. IPCC Report, ό.π., 8, 12.

20. Decision X/2. The Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020 and the Aichi Biodiversity Targets, UNEP/CBD/COP/DEC/X/2, 2010.

21. Annex to Decision 15/4. Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework, CBD/COP/ DEC/15/4, 2022.

22. ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ, Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία COM(2019) 640.

23. Κανονισμός 2021/1119 για τη θέσπιση πλαισίου με στόχο την επίτευξη κλιματικής ουδετερότητας.

24. Κανονισμός 2018/1999 για τη διακυβέρνηση της Ενεργειακής Ένωσης και της Δράσης για το Κλίμα.

25. Περισσότερα για τη λειτουργία και τις κατευθύνσεις του ΕΚΝ και του κανονισμού για την κλιματική διακυβέρνηση, βλ., K. Kulovesi et al., “The European Climate Law: Strengthening EU Procedural Climate Governance?” *Journal of Environmental Law*, 2024, 36, 23-42.

26. Κανονισμός 2021/241 για τη θέσπιση του μηχανισμού ανάκαμψης και ανθεκτικότητας, όπως τροποποιήθηκε με τον κανονισμό 2023/435 όσον αφορά τα κεφάλαια για το REPowerEU στα σχέδια ανάκαμψης και ανθεκτικότητας.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

ταξινόμια²⁷, θεσπίζει τα κριτήρια με τα οποία προσδιορίζεται αν μια οικονομική δραστηριότητα (που αφορά χρηματοπιστωτικά προϊόντα) χαρακτηρίζεται περιβαλλοντικά βιώσιμη, προκειμένου να προσδιοριστεί ο βαθμός στον οποίο μία επένδυση είναι περιβαλλοντικά βιώσιμη (άρθρο 1).

Το 2021 και το 2023 η Επιτροπή παρουσίασε ένα σύνολο 19 νομοθετικών προτάσεων που είχαν σκοπό να ενισχύσουν τους στόχους της ΕΕ σχετικά με τις ΑΠΕ και την ενεργειακή απόδοση (Fit for 55 package). Από τα νομοθετικά κείμενα του “Fit for 55 package” ιδιαίτερη θέση κατέχουν, ο κανονισμός 2023/857 για τις ετήσιες μειώσεις των εκπομπών ΑτΘ²⁸, η οδηγία 2023/959 για την εμπορία εκπομπών²⁹, η οδηγία 2023/2413 για τις ΑΠΕ³⁰, η οδηγία 2023/1791 για την ενεργειακή απόδοση³¹ και η οδηγία 2024/1275 για τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης των κτιρίων και τη μείωση των εκπομπών ΑτΘ³².

27. Κανονισμός 2020/852 σχετικά με τη θέσπιση πλαισίου για τη διευκόλυνση των βιώσιμων επενδύσεων.

28. Κανονισμός 2023/857 (τροποποιεί τον κανονισμό 2018/842) σχετικά με τις δεσμευτικές ετήσιες μειώσεις των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου από τα κράτη μέλη από το 2021 έως το 2030, στο πλαίσιο της συμβολής στη δράση για το κλίμα για την τήρηση των δεσμεύσεων που απορρέουν από τη συμφωνία του Παρισιού, και του κανονισμού (ΕΕ) 2018/1999. Με τον εν λόγω κανονισμό μειώνονται οι εκπομπές ΑτΘ στους τομείς που περιλαμβάνονται σε αυτόν (μεταφορές, απόβλητα, κτίρια, γεωργία και βιομηχανία) από 29 στο 40% σε σύγκριση με το 2005. Επίσης, αυξάνονται τα ποσοστά μείωσης των εκπομπών ΑτΘ στα ΚΜ από 0-40 στα 10-50% ανάλογα με το ΑΕΠ του κάθε ΚΜ.

29. Οδηγία 2023/959 σχετικά με τη θέσπιση συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής ΑτΘ εντός της Ένωσης. Τροποποίησε την οδηγία 2003/87 ώστε να συμπεριληφθούν πέραν των ήδη υπάρχοντων τομέων (ηλεκτροπαραγωγή, σίδηρο και αλουμίνιο, χημικά, τσιμέντο και άλλα οικοδομικά υλικά, όπως επίσης χαρτοπολτό και χαρτί) και οι εκπομπές ΑτΘ από τις θαλάσσιες μεταφορές και, από το 2028 οι εκπομπές ΑτΘ από την ταφή και καύση οικιακών αποβλήτων.

30. Οδηγία 2023/2413 για την τροποποίηση της οδηγίας (ΕΕ) 2018/2001, του κανονισμού (ΕΕ) 2018/1999 και της οδηγίας 98/70/ΕΚ όσον αφορά την προώθηση της ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές. Να σημειωθεί ότι με την οδηγία προβλέπεται ως νομικά δεσμευτικός στόχος η αύξηση του μεριδίου των ΑΠΕ στη συνολική τελική κατανάλωση ενέργειας έως το 2030 από τουλάχιστον 32% σε τουλάχιστον 42,5% (άρθρο 3.1.)

31. Οδηγία 2023/1791 για την ενεργειακή απόδοση και την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) 2023/955 (αναδιατύπωση). Προβλέπεται η βελτίωση του στόχου σε επίπεδο ΕΕ από το 32,5 στο 38% της συνολικής κατανάλωσης ενέργειας, η οποία είναι νομικά δεσμευτική.

32. Οδηγία 2024/1275 για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων (επαναδιατύπωση). Σκοπός της οδηγίας είναι η μηδενική εκπομπή ΑτΘ από τα κτίρια έως το 2050. Για τα νέα κτίρια ο εν λόγω στόχος

Ο τομέας της ενέργειας είναι ο κατεχόμενη επιτυχημένος τομέας της πράσινης μετάβασης στην ΕΕ. Θα πρέπει να τονιστεί ότι η διείσδυση των ΑΠΕ αποτελεί κρίσιμο παράγοντα στην εν λόγω μετάβαση καθώς αποσκοπεί στο να επιτευχθεί ο στόχος που αρχικά τέθηκε, αυτός δηλαδή της μείωσης κατά 55% των εκπομπών ΑτΘ έως το 2030. Σύμφωνα με την Επιτροπή, ως συνιστώμενος στόχος για το 2040 θα είναι η μείωση των εκπομπών ΑτΘ κατά 90% σε σύγκριση με τα επίπεδα του 1990, ώστε να οδηγηθούμε στην κλιματική ουδετερότητα έως το 2050³³. Γενικά η νομοθεσία και η πολιτική της ΕΕ στους τομείς του κλίματος και της ενέργειας πέτυχαν πολλούς από τους στόχους που είχαν τεθεί, ιδίως με την εφαρμογή του “Fit for 55 package” σε συνδυασμό με την ενεργοποίηση του σχεδίου REPowerEU³⁴. Ωστόσο, η ως άνω επιτυχία συνοδεύεται από σημαντικές παραλείψεις που έχουν να κάνουν, κυρίως, με τη μη εξασφάλιση της συμμετοχής των πολιτών στη θέσπιση και υλοποίηση των σχετικών δράσεων, χωρίς την οποία δεν είναι εφικτή μια αποτελεσματική και δίκαιη κλιματική μετάβαση³⁵.

Ωστόσο, η πράσινη μετάβαση παρουσιάζει δύο ειδών προβλήματα: 1) η ένταξη του φυσικού αερίου (ΦΑ) στις βιώσιμες επενδύσεις³⁶ η οποία θέτει σε κίνδυνο την επίτευξη του ως άνω στόχου της μείωσης ΑτΘ, ιδίως λόγω των συνεχιζόμενων εξορύξεων υδρογονανθράκων και της εγκατάστασης σταθμών υδροποιημένου ΦΑ (LNG)³⁷. 2) Ο κίνδυνος η ως άνω μετάβαση να μην είναι δίκαιη όπως το απαιτεί η νομοθεσία³⁸. Η συντριπτική πλειοψηφία των ευρωπαίων πολιτών υφίστανται τις αρνητικές επιπτώσεις της πράσινης μετάβασης, όπως είναι η αύξηση του κόστους κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας. Απαιτείται, συνεπώς, να υπάρξει ένας αναπροσανατολισμός των πολιτικών για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής σε συνάφεια με τις κοινωνικές επιπτώσεις

θα πρέπει να επιτευχθεί από το 2030 και για τα νέα δημόσια κτίρια από το 2028.

33. Ανακοίνωση ΕΕ, Εξασφαλίζουμε το μέλλον μας: Ο κλιματικός στόχος της Ευρώπης για το 2040 και η πορεία προς την κλιματική ουδετερότητα έως το 2050, με την οικοδόμηση μιας βιώσιμης, δίκαιης και ευημερούσας κοινωνίας, COM(2024) 63.

34. Ανακοίνωση της Επιτροπής, Σχέδιο REPowerEU, COM(2022) 230.

35. S. Oberthür, K. Kulovessi, “Accelerating the EU's climate transformation: The European Green Deal's Fit for 55 Package unpacked”, *RECIEL*, 2025, 7-22, ιδίως 21.

36. Κατ' εξουσιοδότηση Κανονισμοί 2021/2139 και 2022/1214.

37. The Carbon Majors Database, Launch Report, 4/2024, 34. R. W. Howarth “The greenhouse gas footprint of liquefied natural gas (LNG) exported from the United States”, *Energy Sci. Eng.* 2024, 12:4843–4859.

38. Κανονισμός 2021/1056 για τη δίκαιη μετάβαση και κανονισμός 2023/955 για το κοινωνικό ταμείο για το κλίμα.

που συνδέονται τόσο με την κλιματική αλλαγή όσο και με την πράσινη μετάβαση³⁹. Σε αυτό το πλαίσιο κυρίαρχη θέση πρέπει να έχουν οι ενεργειακές κοινότητες και κυρίως η χρηματοδότησή τους⁴⁰. Αυτό δεν συμβαίνει στο βαθμό που θα έπρεπε στο πλαίσιο των κλιματικών δράσεων των ΕΣΕΚ.

Ένα τελευταίο σημείο που αξίζει να υπογραμμιστεί είναι το γεγονός ότι εθνικά δικαστήρια έχουν κληθεί να επιλύσουν κλιματικές διαφορές (climate litigation). Πράγματι, επειδή η νομοθεσία για το κλίμα της ΕΕ την υλοποιούν τα ΚΜ διαπιστώνουμε ότι οι στόχοι της νομοθεσίας παρουσιάζουν αποκλίσεις από κράτος σε κράτος. Ανήκει κατά πρώτο λόγο στην Επιτροπή να επιβλέψει την ως άνω υλοποίηση κυρίως μέσω του ελέγχου των ΕΣΕΚ των ΚΜ. Η εκτίμηση είναι ότι ο ως άνω έλεγχος δεν έχει επιφέρει σημαντικά αποτελέσματα. Για το λόγο αυτό κινητοποιούνται οι πολίτες των κρατών και, μεταξύ των δράσεων είναι και η προσφυγή στη δικαιοσύνη. Πρόκειται για τις κλιματικές δίκες που αφορούν κυρίως την έλλειψη της επιβαλλόμενης κλιματικής φιλοδοξίας των κρατών. Εμβληματικές περιπτώσεις αποτελούν οι αποφάσεις του συνταγματικού δικαστηρίου της Γερμανίας, του Ανώτατου Δικαστηρίου των Κάτω Χωρών και του ΕΔΔΑ αναφορικά με την Ελβετία. Επίσης άλλες δίκες αφορούν ιδιωτικές εταιρείες (π.χ., Shell στην Ολλανδία ή η RWE στη Γερμανία)⁴¹.

IV. Η ενωσιακή νομοθεσία για το κλίμα και οι αρνητικές επιπτώσεις της στη φύση

Η θέσπιση και εφαρμογή της κλιματικής νομοθεσίας και οι αρνητικές συνέπειές της στη φύση: γενική προσέγγιση

Τις αρνητικές επιπτώσεις, στη φύση και στη βιοποικιλότητα, της νομοθεσίας για το κλίμα μπορούμε να τις κατατάξουμε σε δύο κατηγορίες: α) στη μη ορθή εφαρμογή της κλιματικής νομοθεσίας σε σχέση με την προστασία της φύσης και β) στη θέσπιση και εφαρμογή της κλιματικής νομοθεσίας που πλήττει ευθέως τη φύση.

39. CH. ARMENI, "WHAT JUSTICE? THE SCOPE FOR PUBLIC PARTICIPATION IN THE EUROPEAN UNION JUST TRANSITION", *Common Market Law Review* 60: 1027-1054, 2023.

40. Σχετικά με τις ενεργειακές κοινότητες στις ΗΠΑ και στην ΕΕ και το ρόλο τους στη δίκαιη μετάβαση, βλ., Uma Outka, "Evolving Legal Conceptions of "Energy Communities", 78 *Miami Law Review* 471 (2024).

41. Γ. Μπάλια, "Οι κλιματικές δίκες στην Ευρώπη", *Διδικ*, 4/2024, 546-555. Για τις κλιματικές δίκες σε πλανητική κλίμακα, βλ., J Setzer and R Byrnes, 'Global Trends in Climate Change Litigation: 2023 Snapshot', *London School of Economics and Political Science*, (2023). < https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wpcontent/uploads/2023/06/Global_trends_in_climate_change_litigation_2023_snapshot.pdf>

Ο κανονισμός για την ταξινόμηση⁴² προβλέπει ότι θα χρηματοδοτούνται από ενωσιακούς (αλλά και εθνικούς) πόρους μόνο οι βιώσιμες οικονομικές δραστηριότητες⁴³. Σύμφωνα με το άρθρο 3 του εν λόγω κανονισμού, ως βιώσιμη επένδυση θεωρείται αυτή η οποία: α) συμβάλλει σημαντικά στην επίτευξη ενός ή περισσότερων από τους περιβαλλοντικούς στόχους που καθορίζονται στο άρθρο 9 ή β) σύμφωνα με το άρθρο 17, δεν επιβαρύνει σημαντικά κανέναν από τους περιβαλλοντικούς στόχους που καθορίζονται στο άρθρο 9.

Οι εν λόγω περιβαλλοντικοί στόχοι είναι:

- α) ο μετριασμός της κλιματικής αλλαγής,
 - β) η προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή,
 - γ) Η βιώσιμη χρήση και προστασία των υδάτινων πόρων,
 - δ) η μετάβαση σε μια κυκλική οικονομία,
 - ε) η πρόληψη και έλεγχος της ρύπανσης,
 - στ) η προστασία και αποκατάσταση της βιοποικιλότητας και των οικοσυστημάτων.
- Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 17 του κανονισμού 2020/852, μία οικονομική δραστηριότητα θεωρείται ότι επιβαρύνει σημαντικά,
- α) ...,
 - β) ...,
 - γ) ...,
 - δ) ...,
 - ε) ...,
 - στ) την προστασία και την αποκατάσταση της βιοποικιλότητας και των οικοσυστημάτων, όταν η εν λόγω δραστηριότητα:
 - i) είναι σε σημαντικό βαθμό επιβαρυντική για την καλή κατάσταση και την ανθεκτικότητα των οικοσυστημάτων, ή
 - ii) είναι επιβαρυντική για την κατάσταση διατήρησης οικοτόπων και ειδών, συμπεριλαμβανομένων όσων είναι ενωσιακού ενδιαφέροντος.

Η ως άνω πρόβλεψη της νομοθεσίας σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος στις κλιματικές δράσεις δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Και τούτο διότι ο έλεγχος για το σεβασμό των περιβαλλοντικών στόχων σε σχέση με τις κλιματικές δράσεις, ο οποίος ανήκει τόσο στην Επιτροπή όσο και στα ΚΜ, είναι ουσιαστικά ανύπαρκτος. Οι

42. Κανονισμός 2020/852 σχετικά με τη θέσπιση πλαισίου για τη διευκόλυνση των βιώσιμων επενδύσεων.

43. Η συνθήκη του Παρισιού (2015) πρόσθεσε ένα τρίτο στόχο στο διεθνές κλιματικό δίκαιο, δίπλα στους κλασικούς στόχους του μετριασμού της κλιματικής αλλαγής και της προσαρμογής σε αυτή: "καθιστώντας τις χρηματοδοτικές ροές συμβατές με την κατεύθυνση της ανάπτυξης χαμηλών εκπομπών αερίου του θερμοκηπίου και της ανθεκτικότητας στην κλιματική αλλαγή." (άρθρο 2(1) γ' της συνθήκης (κυρώθηκε με το ν. 4426/2016). Στο πλαίσιο αυτό θεσπίστηκε ο κανονισμός 2020/852.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

επιλογές των έργων και οι χρηματοδοτήσεις που διενεργούνται στο πλαίσιο των εθνικών σχεδίων για την ενέργεια και το κλίμα (ΕΣΕΚ) δεν έχουν τύχει κανενός ουσιαστικού ελέγχου είτε από την Επιτροπή είτε από τα ΚΜ. Π.χ., οι κλιματικές δράσεις, οι οποίες έχουν σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στην βιοποικιλότητα και στα δασικά οικοσυστήματα, λόγω της αποψίλωσης, εκτός των άλλων, των δασών και της συνακόλουθης καταστροφής των φυτικών και, κυρίως, ζωικών ειδών που βρίσκονται εντός ή εκτός αυτών είναι, σύμφωνα με το άρθρο 9 του κανονισμού 2020/852, μη βιώσιμες και ως εκ τούτου δεν θα έπρεπε να χρηματοδοτηθούν. Ωστόσο, η πραγματικότητα είναι διαφορετική⁴⁴.

Περαιτέρω, ο Κανονισμός 2021/241 σχετικά με τη θέσπιση μηχανισμού ανάκαμψης και ανθεκτικότητας, προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι το ΦΑ και το πετρέλαιο εξαιρούνται από τις δραστηριότητες για τις οποίες εφαρμόζεται η αρχή της μη σημαντικής βλάβης στο περιβάλλον (ΑΜΣΒΠ)⁴⁵. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, σύμφωνα με την εν λόγω οριζόντιου χαρακτήρα αρχή, κανένα μέτρο που περιλαμβάνεται σε σχέδιο ανάκαμψης και ανθεκτικότητας δεν θα πρέπει να προκαλεί σημαντική επιβάρυνση για τους περιβαλλοντικούς στόχους κατά την έννοια του άρθρου 17 του κανονισμού για την ταξινόμηση⁴⁶. Η μη εφαρμογή της ΑΜΣΒΠ στις επενδύσεις, κυρίως, ΦΑ και πετρελαίου έχει καταστεί στην πράξη ευρεία δεδομένου ότι οι απαιτήσεις που πρέπει να πληρούνται για τη μη εφαρμογή της είναι γενικές και αόριστες⁴⁷. Άλλωστε, η Επιτροπή η οποία έχει την ευθύνη της αξιολόγησης της πλήρωσης των απαιτήσεων για κάθε ιδιωτική ή δημόσια επένδυση (από κοινού με το κάθε ΚΜ) δεν προέβη ποτέ, έως σήμερα, σε μια τέτοια αξιολόγηση, περιοριζόμενη απλώς στη διατύπωση ερωταπαντήσεων. Για το λόγο αυτό, η εξαίρεση εφαρμογής της ΑΜΣΒΠ στο πλαίσιο του

κανονισμού 2023/435 θεωρήθηκε ότι υποβαθμίζει την περιβαλλοντική προστασία καθόσον θέτει ως προτεραιότητα τη βραχυπρόθεσμη ενεργειακή ασφάλεια έναντι της βιωσιμότητας με συνέπεια να αντιβαίνει το Άρθρο 191(2) ΣΛΕΕ και το Άρθρο 37 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων⁴⁸.

Η θέσπιση και εφαρμογή της κλιματικής νομοθεσίας και οι αρνητικές συνέπειές της στη φύση: η περίπτωση των ΑΠΕ

Α. Ο κανονισμός 2022/2577⁴⁹

Η ανάπτυξη των ΑΠΕ είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής καθόσον συμβάλλει σημαντικά στη μείωση των εκπομπών ΑτΘ. Ωστόσο, επηρεάζει διάφορους παράγοντες οι οποίοι εντοπίζονται σε πολλαπλά επίπεδα. Μερικοί από αυτούς ταυτοποιούνται εύκολα (είναι αυτοί που ζουν πλησίον των ΑΠΕ, ιδίως πλησίον των αιολικών σταθμών (Α/Σ) ή η εταιρεία στην οποία ανήκει ο Α/Σ), άλλοι είναι αυτοί που επηρεάζονται έμμεσα (π.χ., οι χρήστες της παραγόμενης ενέργειας, ή η διοίκηση που αδειοδοτεί) και άλλοι που δεν είναι δυνατόν να ταυτοποιηθούν, όπως όσοι ευεργετούνται από τη λήψη μέτρων μετριασμού της κλιματικής αλλαγής. Κατά συνέπεια, η ανάπτυξη ΑΠΕ και ιδίως αιολικής και ηλιακής ενέργειας προκαλεί αναταράξεις στο νομικό σύστημα, το οποίο καλείται αφενός μεν να διαχειριστεί τις αλλαγές που επιφέρει η νέα τεχνολογία αφετέρου δε να δημιουργήσει τα fora για τις αναπόφευκτες διαφωνίες που θα προκύψουν⁵⁰.

Η νομική βάση του κανονισμού 2022/2577 είναι το Άρθρο 122(1) ΣΛΕΕ, το οποίο επιτρέπει στο Συμβούλιο Υπουργών, κατόπιν πρότασης της Επιτροπής, να αποφασίσει “τα κατάλληλα μέτρα για την αντιμετώπιση της οικονομικής κατάστασης, ιδίως εάν ανακύψουν σοβαρές δυσκολίες στον εφοδιασμό με ορισμένα προϊόντα, ιδίως στον τομέα της ενέργειας.” Το Συμβούλιο έκρινε ότι ικανοποιούνται οι ως άνω προϋποθέσεις λόγω των δυσκολιών που προκύπτουν από την παύση ανεφοδιασμού φυσικού αερίου από τη Ρωσία. Να σημειωθεί

44. Ο κατ’ εξουσιοδότηση κανονισμός της Επιτροπής 2021/2139 θεσπίζει τεχνικά κριτήρια προελέγχου σχετικά με τις προϋποθέσεις ορισμού μιας οικονομικής δραστηριότητας ως συμβάλλουσας ουσιαστικά στον μετριασμό και την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή και χωρίς να προκαλεί σημαντική βλάβη στους άλλους περιβαλλοντικούς στόχους, στην πράξη είχε ελάχιστη ανταπόκριση. Άλλωστε, ο κανονισμός για την ταξινόμηση δεν θεσπίζει υποχρεώσεις, για τις επιχειρήσεις ή τους επενδυτές, ανάληψης του κόστους των ζημιών που προκαλούν στο περιβάλλον. Βλ., N. de Arriba-Sellier, “Sustainable Finance: Green Taxonomies as Instruments of System Change?”, in: J. Van Zeben & Ch. Hilson (eds), *A Research Agenda for Environmental Law*, Edward Elgar, 2025, 157, 164.

45. Άρθρο 21γ, παράγραφος 3 α) και 6 του κανονισμού 2021/241 όπως τροποποιήθηκε από τον κανονισμό 2023/435.

46. Ανακοίνωση της Επιτροπής, Τεχνική καθοδήγηση σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της “μη πρόκλησης σημαντικής βλάβης”, (2021/C 58/01).

47. Βλ., άρθρο 21γ § 6 α), β), γ) και δ) κανονισμού 2021/241 όπως τροποποιήθηκε.

48. E. Tia da Silva, “In Search of the Golden Ration: The Conundrum of Balancing Environmental Protection and Energy Security”, *European Energy and Environmental Law Review* December 2024, 2-3.

49. Κανονισμός 2022/2577 του Συμβουλίου σχετικά με τη θέσπιση πλαισίου για την επιτάχυνση της ανάπτυξης ανανεώσιμης ενέργειας. Τροποποιήθηκε από τον κανονισμό 2024/223 κυρίως όσον αφορά τα χρονικά όρια εφαρμογής του που ορίζονται σε 18 μήνες από τη δημοσίευση στην ΕΕΕΕ δηλαδή έως τις 30 Ιουνίου 2025.

50. E. Fisher, “Law and Energy Transitions: Wind Turbines and Planning Law in the UK”, *Oxford Journal of Legal Studies*, 38 (2018), 531-532.

ότι οι αποφάσεις του Συμβουλίου Υπουργών με βάση το Άρθρο 122(1) ΣΛΕΕ δεν έχουν ως προϋπόθεση την προηγούμενη λήψη απόφασης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Το άρθρο 1 του κανονισμού “θεσπίζει προσωρινούς κανόνες επείγοντος χαρακτήρα για την επιτάχυνση της διαδικασίας αδειοδότησης που ισχύει για την παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές”. Περαιτέρω, προβλέπεται ότι “εφαρμόζεται σε όλες τις διαδικασίες αδειοδότησης με ημερομηνία έναρξης εντός της περιόδου εφαρμογής του”. Σύμφωνα με το άρθρο 10 του κανονισμού η ισχύς του αρχίζει από την επομένη της δημοσίευσής του στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης δηλαδή στις 30.12.2022 και εφαρμόζεται για περίοδο 18 μηνών από την έναρξη ισχύος του. Στο ίδιο άρθρο 1 του κανονισμού προβλέπεται, επίσης, ότι “τα κράτη μέλη μπορούν να εφαρμόζουν τον παρόντα κανονισμό σε εν εξελίξει διαδικασίες αδειοδότησης για τις οποίες δεν έχει εκδοθεί τελική απόφαση πριν από τις 30 Δεκεμβρίου 2022”.

Το άρθρο 1 του κανονισμού δεν παρουσιάζει ερμηνευτικές δυσχέρειες. Ωστόσο, η φράση “κανόνες επείγοντος χαρακτήρα” δεν συνδέεται με επιστημονικά αλλά με πολιτικά και κυρίως γεωπολιτικά κριτήρια τα οποία έχουν να κάνουν με την ασφάλεια εφοδιασμού της Ένωσης και των κρατών μελών της που οφείλεται στον επιθετικό πόλεμο της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας⁵¹. Τα εν λόγω κριτήρια είναι εν πολλοίς αυθαίρετα καθώς γίνεται λόγος γενικά και αόριστα για “αύξηση του κινδύνου πλήρους διακοπής του εφοδιασμού της Ένωσης με ρωσικό αέριο στο εγγύς μέλλον” ή για “απρόβλεπτα γεγονότα, όπως δολιοφθορά αγωγών και άλλοι κίνδυνοι διατάραξης της ασφάλειας του εφοδιασμού”⁵². Είναι η πρώτη φορά όπου η ΕΕ προβαίνει σε ρυθμίσεις σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος (και του κλίματος) έχοντας ως βάση όχι τα επιστημονικά κριτήρια και δεδομένα, όπως συνέβαινε μέχρι τώρα, αλλά γεωπολιτικά κριτήρια τα οποία δεν υπόκεινται σε κανένα δικαστικό έλεγχο. Τίθεται έτσι ζήτημα συμβατότητας με το Άρθρο 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Περαιτέρω, παραβιάζεται η αρχή της θεσμικής ισορροπίας που χαρακτηρίζεται από τη “διάκριση των εξουσιών η οποία ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων θεσμών”⁵³. Πράγματι, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΔΕΕ “οι κανόνες που σχετίζονται με τον σχηματισμό της βούλησης των θεσμών της Ένωσης βασίζονται στη Συνθήκη και δεν είναι στη διάθεση ούτε των κρατών μελών ούτε των ιδίων των θεσμών”⁵⁴.

Στο άρθρο 2 του κανονισμού περιλαμβάνονται ορισμοί, μεταξύ των οποίων σημαντική θέση έχει ο ορισμός της “διαδικασίας αδειοδότησης”. Η εν λόγω διαδικασία περιλαμβάνει, κυρίως, όλες τις διοικητικές άδειες που εκδίδονται για την εγκατάσταση, την ανανέωση και τη λειτουργία σταθμών παραγωγής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές συμπεριλαμβανομένων και των αδειών σύνδεσης στο δίκτυο και των εκτιμήσεων περιβαλλοντικών επιπτώσεων (ΕΠΕ), όπου αυτές απαιτούνται⁵⁵. Οι εν λόγω ρυθμίσεις είναι σαφείς με μόνη εξαίρεση την περιβαλλοντική αδειοδότηση για την οποία τίθενται σημαντικά ζητήματα που έχουν να κάνουν με την ειδικότερη σχετική ρύθμιση που περιλαμβάνεται στο άρθρο 6 του κανονισμού για το οποίο θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

Το άρθρο 3 αποτελεί τη βασική ρύθμιση σχετικά με την απλοποίηση της διαδικασίας παρέκκλισης της απαγόρευσης. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 3(1) προβλέπεται ότι η κατασκευή και λειτουργία εγκαταστάσεων ΑΠΕ τεκμαίρεται ότι εξυπηρετούν το υπέρτερο δημόσιο συμφέρον καθώς και τη δημόσια υγεία και ασφάλεια κατά τη στάθμιση ένομων συμπεριφορών στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, για τους σκοπούς του άρθρου 6(4) και του άρθρου 16(1) στοιχείο γ) της οδηγίας 92/43, του άρθρου 9(1) στοιχείο α) της οδηγίας 2009/147 και του άρθρου 4(7) της οδηγίας 2000/60. Περαιτέρω, στο άρθρο 3(2) προβλέπεται ότι για την ως άνω κατασκευή και λειτουργία εγκαταστάσεων ΑΠΕ, όσον αφορά την προστασία των ειδών, θα πρέπει να εφαρμόζεται η παρέκκλιση μόνο και στο βαθμό που λαμβάνονται κατάλληλα μέτρα διατήρησης των ειδών και, επιπλέον, θα διατίθενται επαρκείς οικονομικοί πόροι και εδαφικές ζώνες για τον σκοπό αυτό. Οι ως άνω ρυθμίσεις του άρθρου 3 του κανονισμού 2022/2577 τροποποιούν τρεις οδηγίες (οικότοποι, πτηνά, νερό), οι οποίες υιοθετήθηκαν, σύμφωνα με την κανονική διαδικασία, από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο βάσει του Άρθρου 192 ΣΛΕΕ. Επειδή, κάθε θεσμός ασκεί τις αρμοδιότητες του με σεβασμό σε εκείνες των άλλων θεσμών, δεν έχει τη δυνατότητα να επιλέξει διαδικασίες που τον διευκολύνουν, αγνοώντας άλλες⁵⁶. Συνεπώς, το άρθρο 3 του κανονισμού συνιστά αντιστροφή της κατεύθυνσης της θεσμικής δραστηριότητας της ΕΕ η οποία είχε τύχει της πλήρους στήριξης από τη νομολογία του ΔΕΕ αλλά και εθνικών δικαστηρίων.

Επίσης, άξια μνείας είναι η ρύθμιση του άρθρου 6 του κανονισμού 2022/2577. Σύμφωνα με αυτή, τα κράτη μέλη μπορούν να εξαιρούν έργα ΑΠΕ καθώς και έργα αποθήκευσης ενέργειας και έργα δικτύου ηλεκτρικής ενέργειας από

51. Προοίμιο, αιτιολογική σκέψη 1.

52. Προοίμιο, αιτιολογική σκέψη 2.

53. Διάταξη, 18 Απριλίου 2013, *Amend*, C-413/11, σκ. 16.

54. ΔΕΕ, 6 Σεπτεμβρίου 20117, C-643/15, *Σλοβακία και Ουγγαρία κατά Συμβουλίου*, ΕΥ:C:2017:631, σκ. 149. ΔΕΕ, 28 Απριλίου 2015, C-28/12, *Επιτροπή κατά Συμβουλίου*, ΕΥ:C:2015:282, σκ. 42.

55. Άρθρο 2 του κανονισμού.

56. ΔΕΚ, 22 Μαΐου 1990, C-70/88, *Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου*, ΕΥ:C:1990:217, σκ. 22. ΔΕΚ, 6 Μαΐου 2008, C-133/06, *Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου*, ΕΥ:C:2008:257, σκ. 57.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων του άρθρου 2(1) της οδηγίας 2011/92 και από την εκτίμηση για την προστασία των ειδών και των πτηνών (άρθρο 12 οδηγίας 92/43 και άρθρο 5 οδηγίας 2009/147, αντίστοιχα). Ωστόσο, αυτή η εξαίρεση τελεί υπό την προϋπόθεση ότι το έργο βρίσκεται σε ειδική περιοχή ανανεώσιμης ενέργειας ή δικτύου. Αυτές οι περιοχές θα πρέπει να υποβληθούν στη διαδικασία περιβαλλοντικής εκτίμησης της οδηγίας 2001/42. Θα πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι οι ως άνω ρυθμίσεις δεν έτυχαν ευνοϊκής αποδοχής από τα εθνικά δικαστήρια. Πρόσφατες αποφάσεις περιορίζουν εξαιρετικά τη δυνατότητα εφαρμογής τους, θέτοντας όρους και προϋποθέσεις. Ενδεικτικά να αναφέρουμε το Βελγικό ΣτΕ (10.1.2025 No 261.960) και το γαλλικό ΣτΕ (18.4.2024 No 471141, 20.12.2024, No 473862 και 30.5.2024, No 465464).

Β. Η οδηγία 2023/2413

Το άρθρο 15β της οδηγίας 2023/2413 προβλέπει ότι τα κράτη μέλη θα πρέπει να ορίσουν περιοχές για την ανάπτυξη ΑΠΕ ώστε να επιτευχθεί ο στόχος για το 2030 (άρθρο 15β). Ο προσδιορισμός των ως άνω περιοχών, ο οποίος θα πρέπει να περαιωθεί μέχρι τις 21 Μαΐου 2025, γίνεται βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων (ενεργειακή ζήτηση, διαθεσιμότητα ενεργειακών υποδομών κ.λπ.). Επίσης, τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι ως άνω περιοχές είναι ανάλογες με τις εκτιμώμενες πορείες και τη συνολική προγραμματισμένη εγκατεστημένη δυναμικότητα των ΑΠΕ που ορίζονται στα ΕΣΕΚ που υποβάλλονται δυνάμει του κανονισμού 2018/1999. Περαιτέρω, το άρθρο 16β της ίδιας ως άνω οδηγίας, ορίζει ότι τα έργα ΑΠΕ σε χαρτογραφημένες περιοχές του άρθρου 15β της οδηγίας 2023/2413 υπόκεινται σε ΕΠΕ δυνάμει της οδηγίας 2011/92, μάλιστα δε εάν η εγκατάσταση ενός έργου ΑΠΕ γίνεται πλησίον ή εντός περιοχής Natura 2000, υπόκειται, επίσης, σε ΕΠΕ δυνάμει της οδηγίας 92/43. Επιπλέον, όταν ένα έργο ΑΠΕ έχει θεσπίσει τα αναγκαία μέτρα μετριασμού, οποιαδήποτε θανάτωση ή παρενόχληση των προστατευόμενων ειδών βάσει του άρθρου 12(1) της οδηγίας 92/43 και του άρθρου 5 της οδηγίας 2009/147 δεν θεωρείται σκόπιμη.

Το άρθρο 15γ της ίδιας οδηγίας 2023/2413 προβλέπει τον καθορισμό περιοχών επιτάχυνσης ΑΠΕ. Συγκεκριμένα, έως τις 21 Φεβρουαρίου 2026 τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι αρμόδιες αρχές εγκρίνουν ένα ή περισσότερα σχέδια που ορίζουν, ως υποσύνολο των περιοχών που αναφέρονται στο άρθρο 15β, περιοχές επιτάχυνσης ΑΠΕ. Ωστόσο, η εν λόγω δυνατότητα ορισμού τέτοιων περιοχών τελεί υπό την προϋπόθεση ότι: α) η ανάπτυξη ΑΠΕ στις εν λόγω περιοχές δεν αναμένεται να επιφέρει σημαντικό περιβαλλοντικό αντίκτυπο. Παράλληλα: i) αποδίδεται προτεραιότητα σε τεχνητές και κατασκευασμένες επιφάνειες (στέγες, χώροι στάθμευσης,

υποδομές μεταφορών, αγροκτήματα, χώροι αποβλήτων, βιομηχανικοί χώροι, ορυχεία κ.λπ.) καθώς και υποβαθμισμένα εδάφη που δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για γεωργικούς σκοπούς. ii) Εξαιρούνται οι περιοχές Natura 2000, οι μείζονες μεταναστευτικές οδοί για τα πτηνά και τα θαλάσσια θηλαστικά. β) Έχουν θεσπιστεί κανόνες σχετικά με αποτελεσματικά μέτρα μετριασμού για την εγκατάσταση ΑΠΕ, ώστε να διασφαλίζεται η συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις που ορίζονται στην περιβαλλοντική νομοθεσία (άρθρα 6(2) και 12(1) της οδηγίας 92/43, άρθρο 5 της οδηγίας 2009/147 και άρθρο 4(1) στοιχείο α) της οδηγίας 2000/60). Πάντως, ας μην ξεχνάμε ότι τα πτηνά και τα χειρότερα όταν μεταναστεύουν δεν νοιάζονται κατά πόσο η περιοχή της πτήσης τους είναι ή όχι προστατευόμενη περιοχή. Επιπλέον, το άρθρο 15γ παρ. 2 προβλέπει ότι τα σχέδια που ορίζουν περιοχές επιτάχυνσης ΑΠΕ υπόκεινται σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων (ΕΠΕ) δυνάμει της οδηγίας 2001/42.

Το άρθρο 16α § 3 προβλέπει ότι τα έργα ΑΠΕ σε περιοχές επιτάχυνσης δεν υπόκεινται σε ΕΠΕ δυνάμει του άρθρου 2(1) της οδηγίας 2011/92 και του άρθρου 6(3) της οδηγίας 92/43. Κατά συνέπεια, η ΕΠΕ δεν διενεργείται πλέον πριν από την έγκριση των έργων αλλά στο ύστερο στάδιο των σχεδίων που ορίζουν τις περιοχές επιτάχυνσης ΑΠΕ. Αυτό σημαίνει ότι οι ειδικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις συγκεκριμένων έργων αιολικής, ηλιακής ή υδροηλεκτρικής ενέργειας δεν θα αξιολογούνται για το λόγο ότι οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις των γενικών σχεδίων για τις περιοχές επιτάχυνσης θα έχουν ήδη εξεταστεί. Ωστόσο, η αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο δεν επιτρέπει να ταυτοποιηθούν οι ειδικές και σωρευτικές επιπτώσεις συγκεκριμένων και εξατομικευμένων έργων ΑΠΕ. Και τούτο διότι μόνο η πραγματοποίηση ΜΠΕ ή/και ΕΟΑ επιτρέπει να εκτιμηθούν αξιόπιστα οι πιθανές επιπτώσεις του έργου ΑΠΕ στην άγρια πανίδα. Αναφορικά με την προστασία των άγριων πτηνών και των χειρότερων, η ΜΠΕ ή/και ΕΟΑ επιτρέπουν στον κύριο του έργου ΑΠΕ και στην αρμόδια αρχή να προσδιορίσουν: α) τους μεταναστευτικούς διάδρομους και τους τόπους φωλιάσματος των τρωτών αρπακτικών και των χειρότερων πλησίον των αιολικών σταθμών, β) τις λιγότερο ζημιογόνες περιοχές εγκατάστασης, γ) τα μέτρα αποθάρρυνσης, δ) τους περιορισμούς λειτουργίας των αιολικών σταθμών σε περίπτωση μεταναστευτικής έξαρσης, ε) τη διαχείριση των ζωνών τροφοληψίας που είναι απομακρυσμένες από τον αιολικό σταθμό με σκοπό την προσέλκυση των χειρότερων και στ) τα μέτρα που αντισταθμίζουν τη θνησιμότητα των πτηνών εξ αιτίας των προσκρούσεων κ.λπ.⁵⁷. Επιπλέον, η

57. N. De Sadeleer, "La promotion des energies renouvelables au detriment de la protection de la nature", *Amenagement*

κατάργηση της διαδικασίας ΕΠΕ της οδηγίας 2011/92 για τα μεμονωμένα έργα ΑΠΕ, στερεί από τους πολίτες το δικαίωμα έκφρασης των απόψεων τους σχετικά με τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις του έργου. Έτσι, τίθεται εκποδών η διαδικαστική εγγύηση της διαβούλευσης που είναι ουσιαστικό στοιχείο της συμμετοχικής δημοκρατίας, όπως προβλέπεται στη σύμβαση Άαρχους⁵⁸.

Η ίδια ως άνω οδηγία 2023/2413 στο άρθρο 16στ προβλέπει τα εξής:

Επιτακτικό δημόσιο συμφέρον

“Εως τις 21 Φεβρουαρίου 2024, έως ότου επιτευχθεί κλιματική ουδετερότητα, τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι, κατά τη διαδικασία αδειοδότησης, ο σχεδιασμός, η κατασκευή και η λειτουργία σταθμών παραγωγής ανανεώσιμης ενέργειας, η σύνδεση των εν λόγω σταθμών παραγωγής με το δίκτυο, το ίδιο το σχετικό δίκτυο και τα στοιχεία αποθήκευσης θεωρείται ότι εξυπηρετούν το υπέρτερο δημόσιο συμφέρον και εξυπηρετούν τη δημόσια υγεία και ασφάλεια κατά την εξισορρόπηση έννομων συμφερόντων σε μεμονωμένες περιπτώσεις για τους σκοπούς του άρθρου 6 παράγραφος 4 και του άρθρου 16 παράγραφος 1 στοιχείο γ) της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ, του άρθρου 4 παράγραφος 7 της οδηγίας 2000/60/ΕΚ και του άρθρου 9 παράγραφος 1 στοιχείο α) της οδηγίας 2009/147/ΕΚ. Τα κράτη μέλη μπορούν να περιορίζουν, σε δεόντως αιτιολογημένες και ειδικές περιστάσεις, την εφαρμογή του παρόντος άρθρου σε ορισμένα τμήματα της επικράτειάς τους, σε ορισμένα είδη τεχνολογίας ή σε έργα με ορισμένα τεχνικά χαρακτηριστικά σύμφωνα με τις προτεραιότητες που καθορίζονται στα ενοποιημένα εθνικά σχέδιά τους για την ενέργεια και το κλίμα που υποβάλλονται δυνάμει των άρθρων 3 και 14 του κανονισμού (ΕΕ) 2018/1999. Τα κράτη μέλη ενημερώνουν την Επιτροπή σχετικά με τους εν λόγω περιορισμούς μαζί με την αιτιολογία τους».

Καταρχάς θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το περιεχόμενο του ως άνω άρθρου 16στ είναι κατά βάση ίδιο με αυτό του άρθρου 3(1) του κανονισμού 2022/2577. Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, εκ νέου ότι τα έργα ανανεώσιμης ενέργειας εξυπηρετούν υπέρμετρο δημόσιο συμφέρον. Αυτό σημαίνει ότι τα έργα ΑΠΕ εγκρίνονται ακόμη και αν βλάπτουν σημαντικά το περιβάλλον. Ωστόσο, η οδηγία 2023/2413 στο προοίμιο (σημεία 37 και 44) προβλέπει:

“(37) Η κατασκευή και λειτουργία σταθμών παραγωγής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την περιστασιακή θανάτωση ή παρενόχληση πτηνών και άλλων ειδών που προστατεύονται βάσει

της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ ή της οδηγίας 2009/147/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου(20). Ωστόσο, τέτοια θανάτωση ή ενόχληση προστατευόμενων ειδών δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι γίνεται εκ προθέσεως κατά την έννοια των εν λόγω οδηγιών, εάν το έργο για την κατασκευή και τη λειτουργία των εν λόγω σταθμών παραγωγής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές παρέχει κατάλληλα μέτρα μετριασμού για την αποφυγή θανάτωσης, την πρόληψη της ενόχλησης, την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των εν λόγω μέτρων μέσω της δέουσας παρακολούθησης και, με βάση τις πληροφορίες που έχουν συγκεντρωθεί, τη λήψη περαιτέρω απαραίτητων μέτρων για να διασφαλιστεί ότι δεν θα υπάρξουν σημαντικές δυσμενείς επιπτώσεις στον πληθυσμό του συγκεκριμένου είδους.

[...]

(44) Για τους σκοπούς της σχετικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας της Ένωσης, στις αναγκαίες κατά περίπτωση εκτιμήσεις για να εξακριβωθεί κατά πόσον ένας σταθμός παραγωγής ανανεώσιμης ενέργειας, η σύνδεση του εν λόγω σταθμού με το δίκτυο, το ίδιο το σχετικό δίκτυο ή τα περιουσιακά στοιχεία αποθήκευσης παρουσιάζουν υπέρτερο δημόσιο συμφέρον σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, τα κράτη μέλη θα πρέπει να θεωρούν ότι οι εν λόγω σταθμοί ανανεώσιμης ενέργειας και οι σχετικές υποδομές τους είναι υπέρτερου δημόσιου συμφέροντος και εξυπηρετούν τη δημόσια υγεία και ασφάλεια, εκτός εάν υπάρχουν σαφείς αποδείξεις ότι τα εν λόγω έργα έχουν σημαντικές δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον οι οποίες δεν μπορούν να μετριαστούν ή να αντισταθμιστούν, ή όταν τα κράτη μέλη αποφασίζουν να περιορίσουν την εφαρμογή του εν λόγω τεκμηρίου σε δεόντως αιτιολογημένες και ειδικές περιστάσεις, όπως για λόγους που σχετίζονται με την εθνική άμυνα. Η θεώρηση των εν λόγω σταθμών παραγωγής ανανεώσιμης ενέργειας ως επιτακτικού δημόσιου συμφέροντος και οργανικών για τη δημόσια υγεία και ασφάλεια, θα επιτρέψει στα έργα αυτά να επωφελούνται από απλουστευμένη αξιολόγηση”.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο χαρακτηρισμός ενός έργου ΑΠΕ ως έργου επιτακτικού δημόσιου συμφέροντος έχει ως προϋπόθεση: α) την ύπαρξη κατάλληλων μέτρων μετριασμού ή τη λήψη περαιτέρω απαραίτητων μέτρων για την αποφυγή της θανάτωσης ή την πρόληψη της παρενόχλησης και β) την ύπαρξη σαφών αποδείξεων ότι το έργο ΑΠΕ δεν έχει σημαντικές δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον. Σε κάθε περίπτωση όμως, τόσο ο κανονισμός 2022/2577 όσο και η οδηγία 2023/2413 μπορεί να ενισχύσουν τις ήδη παρατηρούμενες συγκρούσεις μεταξύ του στόχου της ενεργειακής μετάβασης και του στόχου της περιβαλλοντικής

-Environnement, 2023/3, 136-145, ιδίως 142.

58. Ibid.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

βιωσιμότητας⁵⁹. Ωστόσο, η υπάρχουσα νομοθεσία της Ένωσης σχετικά με την προστασία της φύσης (βλ., *infra* κεφάλαιο V), όπως αυτή ερμηνεύτηκε από την πλούσια νομολογία του ΔΕΕ, μπορεί να αποτελέσει αντίβαρο έναντι των νέων ρυθμίσεων, ιδίως της οδηγίας 2023/2413. Βρισκόμαστε σε αναμονή της ερμηνείας των ρυθμίσεων της ως άνω νέας οδηγίας από το ΔΕΕ.

Γ. Τα δάση στην κλιματική πολιτική της ΕΕ

Όπως αναφέρθηκε, η ΕΕ έθεσε το στόχο της κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050. Αυτό απαιτεί αφενός μεν μια ταχεία μείωση των εκπομπών ΑτΘ αφετέρου δε την εξασφάλιση ότι οι παραμένουσες εκπομπές θα εξισορροπηθούν μέσω της απορρόφησης του CO₂. Τα δάση διαδραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο σε αυτό, καθώς αποτελούν το κύριο μέσο αφαίρεσης CO₂ από την ατμόσφαιρα. Στην ΕΕ, τα δάση αποτελούν φυσική καταβόθρα άνθρακα που απορροφά περίπου -12.5 GtCO₂ κατ' έτος, αποτελώντας έτσι τον βασικότερο παράγοντα της εν λόγω φυσικής λειτουργίας⁶⁰. Ωστόσο, ο ρόλος των δασών στην ΕΕ ως φυσικών καταβοθρών άνθρακα συνεχώς απομειώνεται εκτός και αν ενταχθούν τα μέτρα μετριασμού της κλιματικής αλλαγής και προσαρμογής στην ορθή διαχείριση και προστασία των δασών⁶¹. Για να καλυφθεί η ανάγκη αντιστροφής της ως άνω πορείας τροποποιήθηκε ο κανονισμός LULUCF, ο οποίος θέτει ως στόχο τη αφαίρεση - 310 Mt CO₂e από την ατμόσφαιρα έως το 2030⁶².

Συγκεκριμένα, ο νέος κανονισμός LULUCF προβλέπει, για πρώτη φορά, τον καθορισμό δεσμευτικών στόχων τόσο σε επίπεδο ΕΕ όσο και σε επίπεδο ΚΜ για την αύξηση των καθαρών απορροφήσεων ΑτΘ⁶³. Έτσι, έως το 2026 κάθε κράτος μέλος διασφαλίζει ότι οι εκπομπές αερίων

θερμοκηπίου δεν υπερβαίνουν τις απορροφήσεις των ΑτΘ⁶⁴. Για την περίοδο 2026-2030 τα ΚΜ πρέπει να εξασφαλίσουν ότι το άθροισμα εκπομπών και απορροφήσεων ΑτΘ δεν υπερβαίνει τον στόχο που καθορίζεται για το κάθε ΚΜ⁶⁵. Ωστόσο, με βάση τα στοιχεία που υποβλήθηκαν στην Επιτροπή από τα ΚΜ προκύπτει ότι δεν θα επιτευχθεί ο στόχος συνολικά του τομέα LULUCF έως το 2030⁶⁶. Παρά το ότι με το νέο Κανονισμό LULUCF τέθηκαν φιλόδοξοι στόχοι σχετικά με την ενίσχυση των φυσικών καταβοθρών άνθρακα στο πλαίσιο της επίτευξης της κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050, η μέχρι τώρα εφαρμογή του δεν επιβεβαιώνει ότι αυτοί είναι επιτεύξιμοι⁶⁷.

Μία βασική αιτία της μείωσης των καταβοθρών άνθρακα αποτελεί η συνεχής αποδάσωση ή εκχέρωση δασών που οφείλεται σε αρκετούς παράγοντες όπως οι πυρκαγιές, η ρύπανση, η ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων κ.λπ.⁶⁸. Μία από τις οικονομικές δραστηριότητες που συντελεί στη μείωση των εκτάσεων των δασών, όπως επίσης στην απώλεια της άγριας ζωής που ενδημεί σε αυτά, είναι η εγκατάσταση ΑΠΕ (κυρίως η αιολική και η ηλιακή ενέργεια), η οποία διενεργείται αδιακρίτως αν τα δάση περιλαμβάνονται στο παράρτημα Ι της οδηγίας 92/43 ή όχι⁶⁹. Ωστόσο, δεν είναι χωρίς σημασία το γεγονός ότι τα δάση εντός των οποίων εγκαθίστανται ΑΠΕ ανήκουν σε περιοχές του δικτύου *natura* 2000, καθόσον η προστασία των εν λόγω δασών απαιτεί τη λήψη μέτρων που αποσκοπούν στη διασφάλιση της διατήρησης ή της αποκατάστασης σε ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης, των φυσικών οικοτόπων και των άγριων ειδών χλωρίδας και πανίδας

64. Ibid. άρθρο 4(1).

65. Ibid. άρθρο 4(3).

66. EEA 2023 (υποσ. 60). Επίσης, A Korosuo et al, 11 (υποσ. 61).

67. C. Sasso, A. Savaresi, S. Vesa, "Piecing together the jigsaw: Forests in the EU's Fit for 55 Package" *RECIEL*, 2025;34:23-34, ιδίως 33.

68. S. Sama, 'Strengthening the Role of Forests in Climate Change Mitigation through the European Union Forest Law Enforcement, Governance and Trade Action Plan' (2021) 01:03 *Journal of Environmental Law & Policy* 1-26. <<https://doi.org/10.33002/jelp01.03.01>>. D. Lawrence et al. (2022) "The Unseen Effects of Deforestation: Biophysical Effects on Climate", *Front. For. Glob. Change* 5:756115. doi: 10.3389/ffgc.2022.756115.

69. Τα δάση που περιλαμβάνονται στο παράρτημα Ι της οδηγίας 92/43 αναφέρονται στα σημεία: 90 (Δάση της Βόρειας Ευρώπης), 91 (Δάση εύκρατων περιοχών της Ευρώπης), 92 (Μεσογειακά δάση φυλλοβόλων), 93 (Μεσογειακά δάση σκληρόφυλλων), 94 (Ορεινά εύκρατα δάση κωνοφόρων), 95 (Μεσογειακά και μακαροννησιωτικά ορεινά εύκρατα δάση κωνοφόρων). Για την προστασία των δασών των περιοχών *natura* 2000, βλ., Γ. Μπάλια, "Η νομική προστασία των δασών στις περιοχές του ευρωπαϊκού δικτύου NATURA 2000: η περίπτωση του δάσους Białowieża (Πολωνία)", *ΔιΔικ* 5/2018 (30), 808-820.

59. E. Virardi, "RESHAPING ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS AND DISCRETION FOR A FAST-FORWARDED ENERGY TRANSITION", in: E. Chitti & A. Giorgi (eds) *Ecological Sustainability and the Law*, Routledge, 2025, 109.

60. EEA, 'Annual European Union Greenhouse Gas Inventory 1990-2021 and Inventory Report 2023' (2023) <www.eea.europa.eu/publications/annual-european-union-greenhouse-gas-2>. EEA, 'Greenhouse Gas Emissions from Land Use, Land Use Change and Forestry in Europe' (2024) <www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/greenhouse-gas-emissions-from-land>

61. A Korosuo et al, 'The Role of Forests in the EU Climate Policy: Are We on the Right Track?' (2023) 18 *Carbon Balance and Management* 1, 11.

62. Άρθρο 4(2) Κανονισμού 2023/839 που τροποποίησε τον κανονισμό 2018/841 σχετικά με τη συμπερίληψη των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου και των απορροφήσεων από δραστηριότητες χρήσης γης, αλλαγής χρήσης γης και δασοπονίας στο πλαίσιο για το κλίμα και την ενέργεια έως το 2030, (πρώτος κανονισμός LULUCF).

63. Ibid. αιτιολογική σκέψη 8.

κοινοτικού ενδιαφέροντος⁷⁰. Η αυστηρή προστασία των δασών του δικτύου natura 2000 έγκειται στο ότι η λήψη των ως άνω μέτρων στηρίζεται στην αρχή της προφύλαξης καθώς ο τομέας των δασικών οικοσυστημάτων διαπερνάται από υψηλό βαθμό επιστημονικής αβεβαιότητας ή ακόμη και άγνοιας⁷¹.

Στη νομολογία του ΔΕΕ, η προστασία των φυσικών οικοτόπων (όπως τα δάση) βρίσκει έρεισμα στο άρθρο 6 της οδηγίας 92/43.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι

35 Συναφώς πρέπει να επισημανθεί ότι το άρθρο 1, στοιχείο ε', της οδηγίας για τους οικοτόπους προβλέπει ότι η κατάσταση της διατηρήσεως ενός φυσικού οικοτόπου θεωρείται «ικανοποιητική», μεταξύ άλλων, όταν η περιοχή της φυσικής κατανομής του και οι εκτάσεις που περιέχει μένουν σταθερές ή αυξάνονται, και η δομή και οι ειδικές λειτουργίες που απαιτούνται για τη μακροπρόθεσμη συντήρησή του υφίστανται και είναι δυνατόν να συνεχίσουν να υφίστανται κατά το προβλεπτό μέλλον.

43 Το άρθρο 6, παράγραφος 3, της οδηγίας για τους οικοτόπους προβλέπει μια διαδικασία εκτίμησης που αποσκοπεί στο να εξασφαλίζεται ότι, χάρη στη διεξαγωγή προληπτικού ελέγχου, ένα σχέδιο ή προγραμματιζόμενο έργο μη άμεσα συνδεδεμένο με τη διαχείριση του οικείου τόπου ή μη αναγκαίο για τη διαχείρισή του, το οποίο όμως είναι δυνατόν να επηρεάσει σημαντικά τον εν λόγω τόπο, θα εγκρίνεται μόνον εφόσον δεν παραβιάζει την ακεραιότητα του τόπου αυτού (απόφαση της 11ης Απριλίου 2013, Sweetman κ.λπ., C-258/11, EU:C:2013:220, σκέψη 28 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

44 Η εν λόγω διάταξη προβλέπει συνεπώς δύο φάσεις. Κατά την πρώτη φάση, την οποία ρυθμίζει η πρώτη περίοδος της ίδιας αυτής διατάξεως, επιβάλλεται στα κράτη μέλη η υποχρέωση να προβαίνουν σε δέουσα εκτίμηση των επιπτώσεων που έχει ένα σχέδιο ή ένα προγραμματιζόμενο έργο επί ενός προστατευόμενου τόπου, εφόσον είναι πιθανό ότι το σχέδιο ή το έργο αυτό θα επηρεάσει σημαντικά τον εν λόγω τόπο (απόφαση της 11ης Απριλίου 2013, Sweetman κ.λπ., C-258/11, EU:C:2013:220, σκέψη 29 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

70. Άρθρο 2(2) οδηγίας 92/43.

71. Για την εφαρμογή της εν λόγω αρχής στην ΕΕ, βλ., G.C. LEONELLI, "ACKNOWLEDGING THE CENTRALITY OF THE PRECAUTIONARY PRINCIPLE IN JUDICIAL REVIEW OF EU RISK REGULATION: WHY IT MATTERS", *Common Market Law Review* 57: 1773-1818, 2020. A. Donati, "VERS UN RENFORCEMENT DU CONTRÔLE JURIDICTIONNEL À LA COUR DE JUSTICE DE L'UNION EUROPÉENNE ?", *Cahiers de droit européen*, 2020, ν° 2-3, 629-666. Γ. Μπάλια, *Η αρχή της προφύλαξης στο διεθνές, κοινοτικό και συγκριτικό δίκαιο*, Αντ. Ν. Σακκουλάς 2011 (2η έκδοση).

45 Ειδικότερα, αν ένα σχέδιο ή προγραμματιζόμενο έργο, μη άμεσα συνδεδεμένο με τη διαχείριση ενός τόπου ή μη αναγκαίο για τη διαχείρισή του, ενδέχεται να θέσει σε κίνδυνο την επίτευξη των στόχων διατηρήσεως του τόπου αυτού, πρέπει να θεωρείται ως δυνάμενο να επηρεάσει σημαντικά τον τόπο αυτό. Η εκτίμηση αυτού του κινδύνου πρέπει, ιδίως, να γίνεται υπό το πρίσμα των ειδικών περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών και συνθηκών του τόπου τον οποίο αφορά το σχέδιο ή το έργο (απόφαση της 15ης Μαΐου 2014, Briels κ.λπ., C-521/12, EU:C:2014:330, σκέψη 20 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

46 Κατά τη δεύτερη φάση, την οποία ρυθμίζει η δεύτερη περίοδος του άρθρου 6 § 3 της οδηγίας για τους οικοτόπους και η οποία διεξάγεται μετά από τη δέουσα εκτίμηση, το εν λόγω σχέδιο ή έργο μπορεί να εγκριθεί μόνο υπό την προϋπόθεση ότι δεν παραβιάζει την ακεραιότητα του οικείου τόπου, με την επιφύλαξη των διατάξεων της § 4 του ίδιου αυτού άρθρου.

47 Το Δικαστήριο έχει κρίνει, συναφώς, ότι προϋπόθεση για να μην παραβιάζεται η ακεραιότητα ενός τόπου ως φυσικού οικοτόπου, κατά την έννοια του άρθρου 6 § 3, δεύτερη περίοδος, της οδηγίας για τους οικοτόπους, είναι η διατήρησή του σε ικανοποιητική κατάσταση, πράγμα που συνεπάγεται τη διασφάλιση της διατηρήσεως των συστατικών χαρακτηριστικών του οικείου τόπου που έχουν σχέση με την παρουσία ενός τύπου φυσικού οικοτόπου, του οποίου ο σκοπός διατηρήσεως αποτέλεσε τον λόγο καταχώρισεως του τόπου αυτού στον κατάλογο των τόπων κοινοτικής σημασίας, κατά την έννοια της οδηγίας αυτής (απόφαση της 15ης Μαΐου 2014, Briels κ.λπ., C-521/12, EU:C:2014:330, σκέψη 21 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία)⁷².

Επίσης, το Δικαστήριο επισήμανε ότι η έννοια της ακεραιότητας συνδέεται με την έκταση και τις λειτουργίες των φυσικών οικοτόπων και των οικοτόπων ειδών, καθώς έκρινε ότι:

Προϋπόθεση για να μην παραβιάζεται η ακεραιότητα ενός τόπου ως φυσικού οικοτόπου, κατά την έννοια του άρθρου 6 § 3, δεύτερη περίοδος της οδηγίας περί οικοτόπων, είναι να παραμείνει αυτός σε ικανοποιητική κατάσταση διατηρήσεως, όπερ απαιτεί την επί μακρόν διατήρηση των συστατικών χαρακτηριστικών του οικείου τόπου που συνδέονται με την ύπαρξη ενός τύπου φυσικού οικοτόπου του οποίου ο σκοπός διατηρήσεως αποτέλεσε τον λόγο καταχώρισεως του τόπου αυτού στον κατάλογο των τόπων κοινοτικής σημασίας, κατά την έννοια της οδηγίας αυτής [απόφαση της 17ης Απριλίου 2018, Επιτροπή κατά

72. ΔΕΕ, 27 Ιουλίου 2016, συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-387/15 και C-388/15, *Hilde Orleans*, ECLI:EU:C:2016:583.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

Πολωνίας (δάσος Białowieża), C-441/17, EU:C:2018:255, σκέψη 116 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία⁷³.

V. Η νομοθεσία της ΕΕ για την προστασία της φύσης και της βιοποικιλότητας

Στην ΕΕ το βασικό καθεστώς προστασίας της φύσης και της βιοποικιλότητας είναι η οδηγία 92/43 για την προστασία των ειδών και των οικοτόπων και η οδηγία 2009/147 για τα άγρια πτηνά, στις δε ΗΠΑ το αντίστοιχο καθεστώς είναι το Endangered Species Act (ESA)⁷⁴. Η ανάγκη προστασίας της βιοποικιλότητας σε συνθήκες κλιματικής κρίσης αναδείχθηκε σε διάφορα κείμενα τόσο της ΕΕ όσο και του ΟΗΕ. Ειδικότερα, σε ότι αφορά την ΕΕ, στον Κλιματικό Νόμο επισημαίνεται ότι: “Η αποκατάσταση των οικοσυστημάτων θα συμβάλει στη διατήρηση, τη διαχείριση και την ενίσχυση των φυσικών καταβολών και θα προωθήσει τη βιοποικιλότητα, συμβάλλοντας παράλληλα στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Επιπλέον ο «τριπλός ρόλος» των δασών, δηλαδή ως καταβόθρες, αποθήκευση και υποκατάσταση άνθρακα, συμβάλλει στη μείωση των εκπομπών ΑτΘ στην ατμόσφαιρα, ενώ διασφαλίζει παράλληλα ότι τα δάση συνεχίζουν να αναπτύσσονται και να προσφέρουν πολλές άλλες υπηρεσίες”⁷⁵. Ομοίως, στον ίδιο ως άνω κανονισμό τονίζεται ότι για να επιτευχθεί ο στόχος της μείωσης των εκπομπών ΑτΘ η Επιτροπή εξετάζει, μεταξύ των άλλων “την ανάγκη μακροπρόθεσμης διατήρησης, διαχείρισης και ενίσχυσης των φυσικών καταβολών, και την ανάγκη προστασίας και αποκατάστασης της βιοποικιλότητας”⁷⁶. Επίσης, η Επιτροπή επισημαίνει ότι θα πρέπει να διαφυλαχθούν τα οικοσυστήματα που έχουν τη μεγαλύτερη δυνατότητα να δεσμεύουν και να αποθηκεύουν το CO₂⁷⁷.

Περαιτέρω, η περιβαλλοντική νομοθεσία της ΕΕ δεν περιορίζεται μόνο στην προστασία των ειδών και των οικοσυστημάτων αλλά περιλαμβάνει και κανόνες που συμβάλλουν “στη μακροπρόθεσμη και βιώσιμη ανάκαμψη της βιοποικιλότητας και της ανθεκτικότητας των οικοσυστημάτων σε όλες τις χερσαίες και θαλάσσιες περιοχές των κρατών μελών μέσω της αποκατάστασης των υποβαθμισμένων οικοσυστημάτων”⁷⁸. Η υποχρέωση αποκατάστασης αφορά

τα χερσαία και παράκτια οικοσυστήματα και οικοσυστήματα γλυκών υδάτων⁷⁹, τα θαλάσσια οικοσυστήματα⁸⁰, τα αστικά οικοσυστήματα⁸¹, τη φυσική συνδεσιμότητα των ποταμών και τις φυσικές λειτουργίες των πλημμυρικών περιοχών⁸², τους πληθυσμούς των επικονιαστών⁸³, τα γεωργικά οικοσυστήματα⁸⁴ και τα δασικά οικοσυστήματα⁸⁵. Αν και οι ρυθμίσεις του κανονισμού 2024/1991 δεν ανταποκρίνονται πλήρως στις απαιτήσεις της προστασίας και της αποκατάστασης της φύσης στην ΕΕ, ωστόσο αποτελεί ένα πρώτο σημαντικό βήμα⁸⁶.

Αξιίζει να σημειωθεί ότι στις ΗΠΑ, η εφαρμογή της νομοθεσίας για την προστασία της άγριας ζωής (ESA) σε συνθήκες κλιματικής αλλαγής απαιτεί το σεβασμό των διατάξεων που αφορούν τόσο την προστασία του κλίματος όσο και την προστασία της βιοποικιλότητας. Ειδικότερα, υπογραμμίζεται ότι τα κριτήρια για την καταλληλότητα του κανονιστικού πλαισίου για τη λήψη μέτρων μετριασμού της κλιματικής αλλαγής, συνεπεία του οποίου θα υπάρχουν αρνητικές επιπτώσεις στα είδη και στους οικοτόπους, θα πρέπει να περιλαμβάνουν αξιολογήσεις σχετικά με την αποδοτικότητα του εν λόγω πλαισίου⁸⁷.

Δεν θα αναφερθούμε στο σύνολο των ρυθμίσεων της οδηγίας 92/43 και της οδηγίας 2009/147. Θα περιοριστούμε σε εκείνες που αφορούν την προστασία των ειδών, όπως αυτή προβλέπεται στο άρθρο 12 της οδηγίας 92/43 και την προστασία των άγριων πτηνών, όπως αυτή προβλέπεται στο άρθρο 5 της οδηγίας 2009/147, όπως επίσης στις παρεκκλίσεις εφαρμογής τους, που προβλέπονται στο άρθρο 16 της οδηγίας 92/43 και στο άρθρο 9 της οδηγίας 2009/147. Επίσης, θα γίνει αναφορά στις προβλέψεις του άρθρου 4(7) της οδηγίας 2000/60

Το άρθρο 12 της οδηγίας 92/43 και το άρθρο 5 της οδηγίας 2009/147

Τα άρθρα 12 και 13 της οδηγίας 92/43 αφορούν στην υποχρέωση προστασίας των ειδών του παραρτήματος IV, στη δε παρέκκλιση από την ως άνω υποχρέωση αναφέρεται το

73. ΔΕΕ, 7 Νοεμβρίου 2018, C-461/17, *Brian Holohan*, ECLI:EU:C:2018:883, σκ. 35.

74. 16 U.S.C. §§ 1532-1544.

75. Κανονισμός (ΕΕ) 2021/1119, αιτιολογική σκέψη 23.

76. *Ibid.*, άρθρο 4 § 5, σημείο ι).

77. Στρατηγική της ΕΕ για την προστασία της βιοποικιλότητας με ορίζοντα το 2030 COM(2020) 380, 6. Νέα Στρατηγική της ΕΕ για τα Δάση για το 2030 (COM(2021) 572, 14.

78. Άρθρο 1 α) του Κανονισμού 2024/1991 για την αποκατάσταση της φύσης.

79. Άρθρο 4 του Κανονισμού 2024/1991.

80. Άρθρο 5 του Κανονισμού 2024/1991.

81. Άρθρο 8 του Κανονισμού 2024/1991.

82. Άρθρο 9 του Κανονισμού 2024/1991.

83. Άρθρο 10 του Κανονισμού 2024/1991.

84. Άρθρο 11 του Κανονισμού 2024/1991.

85. Άρθρο 12 του Κανονισμού 2024/1991.

86. Για μια ανάλυση των ρυθμίσεων του κανονισμού 2024/1991, βλ., E. Lees & O. W. Pedersen, “Restoring the Regulated: The EU’s Nature Restoration Law”, *Journal of Environmental Law*, 2025, <https://doi.org/10.1093/jel/eqae0322025>.

87. US National Marine Fisheries Service, *Guidance for Treatment of Climate Change in NMFS ESA Decisions*, 2016.

άρθρο 16 της οδηγίας ως άνω οδηγίας 92/43. Αυτό σημαίνει ότι το καθεστώς προστασίας των παραπάνω ειδών δεν ακολουθεί υποχρεωτικά τη διαδικασία των άρθρων 6 § 3 και 4 της οδηγίας για τους οικοτόπους δηλαδή τη διαδικασία ένταξης στο δίκτυο Natura 2000 αλλά ότι επιβάλλεται “αυτόματη” προστασία από το κράτος μέλος ευθύς ως διαπιστωθεί η συνδρομή των προϋποθέσεων του άρθρου 12 § 1 στοιχεία α έως δ της οδηγίας για τους οικοτόπους⁸⁸. Επομένως, εφόσον προκύψει από τη μελέτη που υποχρεωτικά πρέπει να εκπονηθεί, ότι, εξ αιτίας ενός έργου ή μιας δραστηριότητας, υπάρχει επικείμενη απειλή ζημίας ή ζημία και ειδικότερα: α) θανάτωση ή σύλληψη εκ προθέσεως των ειδών του παραρτήματος IV, β) εκ προθέσεως παρενόχληση των εν λόγω ειδών, γ) εκ προθέσεως καταστροφή ή συλλογή των αυγών και δ) βλάβη ενός τόπου αναπαραγωγής ή ανάπαυσης των ειδών του παραρτήματος IV, τότε επιβάλλεται η λήψη μέτρων πρόληψης ή/και αποκατάστασης⁸⁹. Ειδικότερα, δεν αρκεί μόνο η θέσπιση πλήρους νομικού πλαισίου αλλά και η εφαρμογή συγκεκριμένων και ειδικών μέτρων προστασίας προληπτικού χαρακτήρα που θα αποτρέπουν αποτελεσματικά τη βλάβη⁹⁰. Όπως επισήμανε η Επιτροπή, σε κάθε έργο “τα μέτρα προστασίας που λαμβάνονται δυνάμει του άρθρου 12 θα πρέπει να διασφαλίζουν τη διατήρηση σε ικανοποιητική κατάσταση διατήρησης των ειδών κοινοτικού ενδιαφέροντος του παραρτήματος IV”⁹¹.

Από την πλευρά του το ΔΕΕ έκρινε ότι

“τα άρθρα 12, 13 και 16 της οδηγίας περί οικοτόπων αποτελούν ένα συμφυές σύνολο κανόνων που αποσκοπούν στη διασφάλιση προστασίας των πληθυσμών των οικείων ειδών, ώστε οποιαδήποτε παρέκκλιση που είναι ασυμβίβαστη προς την οδηγία αυτή παραβιάζει τόσο τις

απαγορεύσεις των άρθρων 12 ή 13 αυτής όσο και τον κανόνα κατά τον οποίο μπορούν να γίνονται παρεκκλίσεις σύμφωνα με το άρθρο 16 της ίδιας οδηγίας”⁹².

Το Δικαστήριο διευκρίνισε περαιτέρω ότι “τα άρθρα 12 έως 14 και 15, στοιχεία α’ και β’ της οδηγίας απαρτίζουν ένα συνεκτικό σύνολο κανόνων οι οποίοι επιβάλλουν στα κράτη μέλη την υποχρέωση θεσπίσεως αυστηρών συστημάτων προστασίας των οικείων ζωικών και φυτικών ειδών”⁹³.

Το άρθρο 12 της οδηγίας 92/43 εφαρμόζεται σε όλα τα έργα που ενδέχεται να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στα είδη του παραρτήματος IV της ίδιας ως άνω οδηγίας. Ειδικότερα, η νομολογία του ΔΕΕ κάνει λόγο για αυστηρή προστασία των ειδών, η οποία δεν κάμπτεται παρά μόνο εάν υπάρχουν οι προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 16 της οδηγίας 92/43⁹⁴.

Αναφορικά δε με το άρθρο 5 της οδηγίας 2009/147, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο προστατευτικό του πεδίο υπάγονται όλα τα πτηνά που ζουν σε άγρια κατάσταση σε ολόκληρη της Ευρώπης και όχι μόνο αυτά που περιλαμβάνονται στο παράρτημα I της οδηγίας 2009/147⁹⁵. Επιπλέον, η προστασία όλων των ως άνω ειδών πτηνών καλύπτει τόσο τα εντός όσο και τα εκτός Ζώνης Ειδικής Προστασίας (ΖΕΠ) ευρισκόμενα⁹⁶. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 5 της ως άνω οδηγίας, η αυστηρή προστασία των άγριων πτηνών του άρθρου 1 περιλαμβάνει την απαγόρευση:

- α) του εκ προθέσεως φόνου ή συλλήψεως πτηνών με οιονδήποτε τρόπο,
- β) της εκ προθέσεως καταστροφής ή βλάβης των φωλιών και των αυγών και της αφαίρεσεως των φωλιών,
- γ) της συλλογής των αυγών στη φύση και της κατοχής τους, έστω και κενών,
- δ) της σκόπιμης ενόχλησης των πτηνών, ιδιαίτερα κατά την περίοδο αναπαραγωγής και εξαρτήσεως, όταν αυτή έχει

88. Υπόθεση C-103/00 Επιτροπή κατά Ελλάδος (caretta-caretta) [2002] Συλλ I-1147, σκ. 26: «Το άρθρο 12, παράγραφος 1, στοιχεία β και δ της οδηγίας επιβάλλει τη λήψη των αναγκαίων μέτρων για τη θέσπιση ενός συστήματος αυστηρής προστασίας των ζωικών ειδών που αναφέρονται στο παράρτημα IV στοιχείο α’ της οδηγίας αυτής στην περιοχή φυσικής κατανομής τους, απαγορεύοντας [...] τη βλάβη ή την καταστροφή των τόπων αναπαραγωγής ή των τόπων ανάπαυσης.» Βλ., επίσης, Commission (EC), Guidance document of the strict protection of animal species of Community interest under Habitats Directive 92/43, σ. 27: «... η απαίτηση για αυστηρή προστασία των ειδών του παραρτήματος IV δεν σημαίνει αναγκαστικά δημιουργία νέων δομών...».

89. EC, Guidance document of the strict protection of animal species of Community interest under Habitats Directive 92/43, 47-48.

90. ΔΕΕ, 9 Ιουνίου 2011, C-383/09, Επιτροπή κατά Γαλλίας, EU:C:2011:369, σκ. 19-21.

91. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Έγγραφο καθοδήγησης σχετικά με την προστασία των ζωικών ειδών κοινοτικού ενδιαφέροντος βάσει της οδηγίας για τους οικοτόπους, (2021/C 496/01) σημείο 2-15.

92. ΔΕΕ, 20 Οκτωβρίου 2005, C-6/04, Επιτροπή κατά Η.Β., EU:C:2005:6, σκ. 112. ΔΕΕ, 10 Ιανουαρίου 2006, C-98/03, Επιτροπή κατά Γερμανίας, EU:C:2006:3, σκ. 66.

93. ΔΕΕ, 10 Μαΐου 2007, Επιτροπή κατά Αυστρίας, C-508/04, EU:C:2007:274, σκ. 109.

94. Βλ., ενδεικτικά ΔΕΕ 4 Μαρτίου 2021, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-473/19 και C-474/19, *Föreningen Skydda Skogen*, ECLI:EU:C:2021:166. ΔΕΕ 11 Ιουνίου 2020 C-88/19, ECLI:EU:C:2020:458. ΔΕΕ, 10 Οκτωβρίου 2019, C-674/17, ECLI:EU:C:2019:851. ΔΕΕ, 17 Απριλίου 2018, Επιτροπή κατά Πολωνίας, C-441/17, ECLI:EU:C:2018:255. ΔΕΕ, 10 Νοεμβρίου 2016, Επιτροπή κατά Ελλάδας, C-504/14, ECLI:EU:C:2016:847.

95. ΔΕΕ, 4 Μαρτίου 2021, C-473/19 και C-474/19, *Göteborgs Ornitologiska Förening*, EU:C:2021:166 σκ. 31-45 και την εκεί αναφερόμενη παγία νομολογία του Δικαστηρίου.

96. C-177/00, σκ. 15.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

σημαντικές συνέπειες σε σχέση με τους αντικειμενικούς σκοπούς της παρούσας οδηγίας,

ε) της κατοχής των ειδών πτηνών, των οποίων απαγορεύεται η θήρα και η σύλληψη.

Η νομολογία του ΔΕΕ, ερμηνεύοντας το άρθρο 5 της οδηγίας για τα πτηνά, κάνει λόγο για αυστηρή προστασία των άγριων πτηνών, “κατ’ αντιστοιχία προς τα προβλεπόμενα με το άρθρο 12 της οδηγίας για τους οικοτόπους”⁹⁷. Η εν λόγω προστασία δεν κάμπτεται παρά μόνο εάν υπάρχουν οι προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 9 της οδηγίας 2009/147⁹⁸.

Όσον αφορά τον κρίσιμο όρο “εκ προθέσεως”, που περιλαμβάνεται τόσο στο άρθρο 12 της οδηγίας 92/43 όσο και στο άρθρο 5 της οδηγίας 2009/147 θα πρέπει να υπομνησθεί ότι η νομολογία του ΔΕΕ προσέδωσε στον εν λόγω όρο την έννοια της απλής αποδοχής των πιθανών αρνητικών επιπτώσεων στα προστατευόμενα είδη⁹⁹. Το ίδιο ισχύει και για τον όρο “σκόπιμη ενόχληση” που περιλαμβάνεται στο άρθρο 5 στοιχείο δ’ της οδηγίας 2009/147¹⁰⁰. Να σημειωθεί, πάντως, ότι η παράβαση του άρθρου 12 § 1 στοιχείο δ’ (βλάβη ή καταστροφή των τόπων αναπαραγωγής ή των τόπων ανάπαυσης συντελείται ανεξαρτήτως προθέσεως¹⁰¹.

Το άρθρο 16 της οδηγίας 92/43 και το άρθρο 9 της οδηγίας 2009/147

Το άρθρο 16 της οδηγίας 92/43 προβλέπει παρεκκλίσεις από τις διατάξεις των άρθρων 12, 13, 14 και 15 της ίδιας ως άνω οδηγίας, πρέπει δε να ερμηνεύεται συστατικά¹⁰². Η παρέκκλιση απαιτεί να έχουν πληρωθεί ορισμένες προϋποθέσεις. Μία εξ αυτών είναι η προβλεπόμενη στο άρθρο 16 παράγραφος 1 στοιχείο γ’ παρέκκλιση, η οποία επιτρέπεται για λόγους δημόσιας υγείας και ασφάλειας ή για άλλους επιτακτικούς λόγους προέχοντος δημοσίου συμφέροντος. Να σημειωθεί ότι η εν λόγω παρέκκλιση αφορά κυρίως σχέδια

τα οποία υπάγονται στη διαδικασία περιβαλλοντικής αδειοδότησης σύμφωνα με την οδηγία 2011/92¹⁰³. Να υπογραμμιστεί, επίσης, ότι το υπέρτερο δημόσιο συμφέρον είναι αόριστη νομική έννοια με την οποία ασχολήθηκε τόσο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή όσο και το Δικαστήριο, κυρίως με αφορμή τον ίδιο ακριβώς όρο που περιλαμβάνεται στο άρθρο 6 § 4 της οδηγίας 92/43. Ομοίως, οι παρεκκλίσεις του άρθρου 9 της οδηγίας 2009/147, εφαρμόζονται, μεταξύ των άλλων, για λόγους υγείας και δημόσιας ασφάλειας (άρθρο 9 § 1 στοιχείο α’). Για το εν λόγω άρθρο, ομοίως, ισχύουν όσα αναφέρθηκαν σχετικά με το άρθρο 16 της οδηγίας 92/43. Σύμφωνα δε με τη νομολογία, οι διατάξεις του άρθρου 9 της οδηγίας 2009/147 επίσης, πρέπει να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται περιοριστικά¹⁰⁴.

Το άρθρο 6 § 4 της οδηγίας 92/43

Σε ότι αφορά στο άρθρο 6 § 4 της οδηγίας 92/43 τόσο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή όσο και το ΔΕΕ αποσαφηνισαν, ως ένα βαθμό, κρίσιμες παραμέτρους σχετικά με τους όρους και τις προϋποθέσεις εφαρμογής του και του όρου επιτακτικοί λόγοι σημαντικού δημοσίου συμφέροντος (ΕΛΣΔΣ). Σύμφωνα με την Επιτροπή “Τα δημόσια συμφέροντα μπορούν να προκύπτουν σε εθνικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο, αλλά, ανεξάρτητα από το επίπεδο, πρέπει να πληρούνται και τα άλλα στοιχεία του κριτηρίου. Στην πράξη, τα σχέδια και τα έργα που συνάδουν με εθνικά ή περιφερειακά στρατηγικά σχέδια ή πολιτικές (π.χ. προσδιορίζονται σε ένα εθνικό σχέδιο υποδομής) είναι πιθανότερο να αντανακλούν δημόσιο συμφέρον”.

Ωστόσο, συνεχίζει η Επιτροπή, “θα πρέπει ακόμη να εξετάζεται εάν, σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, το συμφέρον αυτό υπερτερεί της βλάβης που θα προκληθεί στους επηρεαζόμενους τόπους και συνεπώς κατά πόσον μπορούν να καταδειχθούν οι ΕΛΣΔΣ. Για σχέδια ή έργα που δεν εμπίπτουν σε εθνικά στρατηγικά σχέδια, συμπεριλαμβανομένων εκείνων σε χαμηλότερη γεωγραφική κλίμακα, ενδέχεται επίσης να είναι εφικτή η κατάδειξη ΕΛΣΔΣ. Οι ΕΛΣΔΣ πρέπει να αξιολογούνται κατά περίπτωση βάσει των παρακάτω: i) του στόχου του συγκεκριμένου σχεδίου ή έργου· και ii) των ιδιαίτερων

97. ΔΕΕ, 4 Μαρτίου 2021, C-473/19 και C-474/19, *Göteborgs Ornitologiska Förening*, EU:C:2021:166 σκ. 35. ΔΕΕ, 4 Απριλίου 2018, C-441/17, *Επιτροπή κατά Πολωνίας (Δάσος της Białowież ‘α)*, EU:C:2018:255, σκ. 252.

98. ΔΕΚ, 9 Δεκεμβρίου 2004, C-79/03, *Επιτροπή κατά Ισπανίας*, EU:C:2004:782, σκ. 44. ΔΕΚ, 15 Δεκεμβρίου 2005, C-344/03, *Επιτροπή κατά Φινλανδίας*, EU:C:2005:770, σκ. 60.

99. Ενδεικτικά, ΔΕΚ, 18 Μαΐου 2006, C-221/04, *Επιτροπή κατά Ισπανίας*, σκ. 71. ΔΕΚ, 10 Ιανουαρίου 2006, C-98/03, *Επιτροπή κατά Γερμανίας*, EU:C:2006:3, σκ. 55.

100. Ενδεικτικά, ΔΕΕ, 16 Ιανουαρίου 2016, C-141/14, *Επιτροπή κατά Γερμανίας*, EU:C:2016:8, σκ. 75-77.

101. ΔΕΚ, C-6/04, *Επιτροπή κατά Η.Β.*, σκ. 73-74. ΔΕΚ, C-98/03, σκ. 55.

102. ΔΕΚ, C-508/04 *Επιτροπή κατά Αυστρίας*, σκ. 110. ΔΕΕ, *Επιτροπή κατά Πολωνίας C-46/11*, σκ. 29.

103. H. Schkens, K. Bastmeier, “Species Protection in the European Union: how strict is strict?” In: Ch.-H Born et al. (Eds), *The Habitats Directive in its EU Environmental Law Context*, 2014, σ. 142

104. ΔΕΚ, 8 Ιουλίου 1987, C-262/85, *Επιτροπή κατά Ιταλικής Δημοκρατίας*, ECLI:EU:C:1987:340. ΔΕΚ, 7 Μαρτίου 1996, C-118/94, *WWF Italy κατά Regione Veneto*, ECLI:EU:C:1996:86. ΔΕΚ, 12 Δεκεμβρίου 1996, C-10/96, *royale belge pour la protection des oiseaux and Société d'études Ornithologiques κατά Région Wallonne*, ECLI:EU:C:1996:504.

επιπτώσεών του στους τόπους Natura 2000 που επηρεάζονται όπως προσδιορίζεται στη δέουσα εκτίμηση¹⁰⁵.

Το Δικαστήριο, από την πλευρά του έκρινε ότι:

“Το συμφέρον που μπορεί να δικαιολογήσει, κατά την έννοια του άρθρου 6, παράγραφος 4, της οδηγίας περί οικοτόπων, την πραγματοποίηση ενός σχεδίου πρέπει να είναι συγχρόνως “δημόσιο” και “σημαντικό”, πράγμα που συνεπάγεται ότι πρέπει να είναι τέτοιας σημασίας ώστε να μπορεί να σταθμιστεί με τον σκοπό της προστασίας των φυσικών οικοτόπων, καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας που επιδιώκει η οδηγία αυτή”¹⁰⁶.

Επίσης, το Δικαστήριο έκρινε ότι το επιτακτικό δημόσιο συμφέρον θα πρέπει να σταθμίζεται

“με τον σκοπό της προστασίας των φυσικών οικοτόπων, καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας που επιδιώκει η οδηγία αυτή”¹⁰⁷.

Ομοίως, το ΔΕΕ υπογράμμισε σαφώς ότι:

“Για την εξέταση των ενδεχόμενων επιτακτικών λόγων σημαντικού δημοσίου συμφέροντος καθώς και του ζητήματος αν υπάρχουν λιγότερο επιβλαβείς εναλλακτικές λύσεις απαιτείται πράγματι στάθμιση με τις βλάβες που θα προξενήσει στον τόπο το υπό κρίση σχέδιο”¹⁰⁸.

Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία επισημαίνει ότι:

“εναπόκειται στις αρμόδιες αρχές να σταθμίζουν τους επιτακτικούς λόγους σημαντικού δημοσίου συμφέροντος του σχεδίου ή έργου έναντι του στόχου της διατήρησης των φυσικών οικοτόπων και της άγριας πανίδας και χλωρίδας. Οι αρχές μπορούν να εγκρίνουν το σχέδιο ή έργο μόνον εάν οι επιτακτικοί λόγοι για το σχέδιο ή έργο υπερσχύουν των επιπτώσεών του για τους στόχους διατήρησης”¹⁰⁹.

Το άρθρο 4 § 7 της οδηγίας-πλαισίου 2000/60

Η οδηγία-πλαίσιο 2000/60 για τα ύδατα (ΟΠΥ) καθορίζει ειδικές διατάξεις για την αξιολόγηση των επιπτώσεων

των νέων αναπτυξιακών έργων στα υδατικά συστήματα. Σύμφωνα με το άρθρο 4 § 7 της ΟΠΥ, οι αρχές μπορούν να εγκρίνουν εξαιρέσεις για νέες τροποποιήσεις και αναπτυξιακά έργα βιώσιμων ανθρώπινων δραστηριοτήτων οι οποίες: i) έχουν ως αποτέλεσμα την επιδείνωση της κατάστασης του υδατικού συστήματος· ή ii) αποτρέπουν την επίτευξη καλής οικολογικής κατάστασης ή δυναμικού ή καλής κατάστασης υπόγειων υδάτων υπό ορισμένες συνθήκες.

Η παρέκκλιση επιτρέπεται εφόσον πληρούνται όλες οι ακόλουθες προϋποθέσεις:

- α) λαμβάνονται όλα τα πρακτικώς εφικτά μέτρα για το μετριασμό των αρνητικών επιπτώσεων στην κατάσταση του υδατικού συστήματος·
- β) η αιτιολογία των τροποποιήσεων ή των μεταβολών εκτίθεται ειδικά στο σχέδιο διαχείρισης λεκάνης απορροής ποταμού που επιβάλλει το άρθρο 13, οι δε στόχοι αναθεωρούνται ανά εξαετία·
- γ) οι λόγοι για τις τροποποιήσεις ή τις μεταβολές αυτές υπαγορεύονται επιτακτικά από το δημόσιο συμφέρον ή/και τα οφέλη για το περιβάλλον και την κοινωνία από την επίτευξη των στόχων που εξαγγέλλονται στην § 1 υπερκαλύπτονται από τα οφέλη των νέων τροποποιήσεων ή μεταβολών για την υγεία των ανθρώπων, για τη διαφύλαξη της ασφάλειάς τους ή για τη βιώσιμη ανάπτυξη και
- δ) οι ευεργετικοί στόχοι τους οποίους εξυπηρετούν αυτές οι τροποποιήσεις ή μεταβολές των υδάτινων συστημάτων δεν μπορούν για τεχνικούς λόγους ή λόγω υπέρμετρου κόστους, να επιτευχθούν με άλλα μέσα που συνιστούν πολύ καλύτερη περιβαλλοντική επιλογή.

Όπως τονίζει η Επιτροπή, “εάν το αναπτυξιακό έργο επηρεάζει δυσνητικά τόσο έναν στόχο της ΟΠΥ όσο και έναν τόπο Natura 2000, τότε πρέπει να τηρηθεί τόσο η διαδικασία του άρθρου 4 § 7 της ΟΠΥ όσο και η διαδικασία εκτίμησης σύμφωνα με το άρθρο 6 § 3 της οδηγίας για τους οικοτόπους”. Επισημαίνει, επίσης ότι “οι ομοιότητες μεταξύ της εκτίμησης του άρθρου 4 § 7 της ΟΠΥ και εκείνων βάσει της οδηγίας ΕΠΕ και της οδηγίας για τους οικοτόπους σημαίνουν ότι ορισμένα βήματα βάσει των διαφορετικών διαδικασιών μπορούν να πραγματοποιηθούν από κοινού”¹¹⁰. Αξίζει να τονιστεί ότι ίδιες επισημάνσεις περιλαμβάνονται και σε άλλα κείμενα της Επιτροπής¹¹¹.

105. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Εκτίμηση σχεδίων και έργων σε σχέση με τόπους Natura 2000 Μεθοδολογική καθοδήγηση σχετικά με τις διατάξεις του άρθρου 6 § 3 και 4 της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τους οικοτόπους (2021/C 437/01), κεφ. 3.3.2.

106. ΔΕΕ, 15 Σεπτεμβρίου 2011, C-180/10, *Slaby* κ.λπ., EU:C:2011:589, σκ. 75-78.

107. ΔΕΕ, 16 Φεβρουαρίου 2012, C-180/10, *Marie-Noëlle Solvay*, EU:C:2012:82, σκ. 75. ΔΕΕ, C-304/05, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*.

108. ΔΕΕ, 20 Σεπτεμβρίου 2007, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*, EU:C:2007:532, σκ. 83.

109. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Διαχείριση των τόπων του δικτύου Natura 2000. Οι διατάξεις του άρθρου 6 της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τους οικοτόπους (2019/C 33/01), κεφ. 5.3.2.

110. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Εκτίμηση σχεδίων και έργων σε σχέση με τόπους Natura 2000 Μεθοδολογική καθοδήγηση σχετικά με τις διατάξεις του άρθρου 6 § 3 και 4 της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τους οικοτόπους (2021/C 437/01), κεφ. 5.3.

111. Βλ., ενδεικτικά, 2017 Guidance Document No. 36. Exemptions to the Environmental Objectives according to Article 4(7), κεφ. 2.8.3.

ΑΡΘΡΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

Από την πλευρά του, το ΔΕΕ έκρινε ότι:

“όσον αφορά τα κριτήρια βάσει των οποίων μπορεί να διαπιστώνεται η υποβάθμιση της κατάστασης ενός υδατικού συστήματος, υπενθυμίζεται ότι από την όλη οικονομία του άρθρου 4 της οδηγίας 2000/60, και ιδίως από τις παραγράφους 6 και 7, προκύπτει ότι η έστω και σε μεταβατικό στάδιο υποβάθμιση της καταστάσεως υδατικού συστήματος επιτρέπεται μόνον υπό αυστηρές προϋποθέσεις. Επομένως, το όριο πέραν του οποίου διαπιστώνεται παράβαση της υποχρέωσης πρόληψης της υποβάθμισης της κατάστασης ενός υδατικού συστήματος πρέπει να είναι όσο το δυνατόν χαμηλότερο”¹¹².

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι στη ρύθμιση του άρθρου 4 § 7 στοιχείο γ' περιλαμβάνεται ο όρος επιτακτικό δημόσιο συμφέρον. Επίσης, το δεύτερο μέρος του άρθρου 4(7) (γ) θέτει το ζήτημα κατά πόσο “τα οφέλη για το περιβάλλον και την κοινωνία από την επίτευξη των στόχων που εξαγγέλλονται στην παράγραφο 1 υπερκαλύπτονται από τα οφέλη των νέων τροποποιήσεων ή μεταβολών για την υγεία των ανθρώπων, για τη διαφύλαξη της ασφάλειάς τους ή για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Σύμφωνα με την Επιτροπή, απαιτείται να εκπονηθεί επιστημονική ανάλυση για την αξιολόγηση των ως άνω οφελών για το περιβάλλον και την κοινωνία και για τη στάθμιση τους με τα οφέλη των νέων τροποποιήσεων”¹¹³. Συνεπώς, δεν αρκεί μόνο η κατάφαση για την ύπαρξη επιτακτικού δημοσίου συμφέροντος αλλά απαιτείται, επιπλέον, να έχει προηγηθεί η ως άνω αξιολόγηση και στάθμιση.

112. ΔΕΕ, 1 Ιουλίου 2015, C-461/13, *Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland e.V. κατά Bundesrepublik Deutschland*, EU:C:2015:433, σκ. 67. ΔΕΕ, 28 Μαΐου 2020, C-535/18, *IL κ.λπ. κατά Land Nordrhein-Westfalen*, EU:C:2020:391, σκ. 101.

113. 2017 Guidance Document No. 36. Exemptions to the Environmental Objectives according to Article 4(7), κεφ. 5.4.2.

Συμπέρασμα

Η αναμφισβήτητη αλληλεπίδραση μεταξύ του κλίματος και της βιοποικιλότητας έχει ως αποτέλεσμα τόσο την αμοιβαία ενίσχυσή τους όσο και την κοινή κρίση τους, πράγμα που απαιτεί κοινές λύσεις. Αυτό σημαίνει ότι τα νομικά συστήματα σχετικά με τον κλίμα και τη βιοποικιλότητα πρέπει να ενισχύσουν τη διάδρασή τους, έτσι ώστε τα λαμβανόμενα μέτρα να οδηγούν στην από κοινού προστασία τους¹¹⁴. Ενώ τα πράγματα συνέχιζαν τη συνήθη πορεία τους, ιδίως σε ό,τι αφορά την προστασία της βιοποικιλότητας και της φύσης γενικότερα, η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία δημιούργησε μια νέα κατάσταση: έφερε στην επιφάνεια τις πολύπλοκες σχέσεις μεταξύ της ενεργειακής ασφάλειας και της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Η ταχεία αντίδραση της ΕΕ με το Fit for 55 package και το REPowerEU Plan (και τις νομοθετικές πράξεις που εκδόθηκαν για την υλοποίησή τους), έχουν ως βασικό στόχο την επιτάχυνση της ενεργειακής μετάβασης. Ωστόσο, αν και επιβάλλονταν να εξασφαλιστεί η αναγκαία ισορροπία μεταξύ αφενός μεν της ενεργειακής μετάβασης ως όρου για την προστασία του κλίματος αφετέρου δε της προστασίας της βιοποικιλότητας, αυτό φαίνεται να παραμένει ζητούμενο. Η εξασφάλιση της ως άνω ισορροπίας είναι κρίσιμης σημασίας τόσο για το κλίμα και τη βιοποικιλότητα όσο και για την τήρηση των δημοκρατικών αρχών. Πρόσκαιρες παρεκκλίσεις από τα περιβαλλοντικά standards μπορεί να είναι αναγκαίες σε περιόδους κρίσης, ωστόσο πρέπει να παρακολουθούνται στενά, να ελέγχονται τακτικά και να αναπροσαρμόζονται ώστε να αποτρέπεται η περιβαλλοντική υποβάθμιση. Σε κάθε περίπτωση, όλα τα ανωτέρω πρέπει να υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο τόσο από τα εθνικά δικαστήρια όσο και από το ΔΕΕ, επιτωτέλει όπως καταστεί εφικτή η ενεργειακή ανθεκτικότητα και η περιβαλλοντική βιωσιμότητα.

114. D. Farber, “Separated at Birth? Addressing the Twin Crises of Biodiversity and Climate Change”, *ECOLOGY LAW QUARTERLY* [Vol. 42:841, 2015].